

ตำนาน “พระแก้วผลึกหมอก”: การเปรียบเทียบความหมาย

ในบริบทวัฒนธรรมสยาม บรู และลาว¹

เกียรติศักดิ์ บังเพลิง

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งเปรียบเทียบตำนาน “พระแก้วผลึกหมอก” ที่มีความหมายพลวัตตามบริบทวัฒนธรรมสยาม บรู และลาว โดยเมื่ออัญเชิญพระแก้วผลึกหมอกมาจากเมืองประเทศราชคือเมืองจำปาศักดิ์แล้ว ชนชั้นนำสยามได้อธิบาย “การได้พระแก้วผลึกหมอกมา” ด้วยอำนาจบุญบารมีของผู้ปกครอง เป็นพระพุทธรูปองค์เดียวกับพระแก้วขาวที่อยู่ที่เมืองเชียงใหม่ และเป็นเหตุนำความรุ่งเรืองมาแก่บ้านเมือง ขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์บรู (จำปาสัก สปป.ลาว) ผู้เป็นชาติที่พบพระแก้วผลึกหมอก ได้ให้ความหมายว่า พระแก้วผลึกหมอกเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นเหตุให้พวกเขากลายเป็น “ข้าพระแก้ว” ได้รับสถานะพิเศษภายใต้การถูกปกครอง ในปัจจุบันกลุ่มชาติพันธุ์บรู (ชา) ได้ถูกกลืนกลายเป็นลาวทางวัฒนธรรมและการปกครอง แม้พระแก้วผลึกหมอกองค์จริงจะประดิษฐานที่ไทย แต่พวกเขาพร้อมกับคนลาวในท้องถิ่น ยังทรงจำและผลิตซ้ำตำนานและจิตวิญญาณความศักดิ์สิทธิ์ของพระแก้วผลึกหมอก รวมถึงมีการประกอบพิธีบูชาประจำทุกปี อันสะท้อนให้เห็นพลวัตความหมายของตำนานพระแก้วผลึกหมอกที่มีได้มีความหมายต่อชนชั้นนำสยามเท่านั้น แต่ยังมีความหมายต่อคนท้องถิ่นผ่านการตอรองนัยความหมาย

คำสำคัญ ข้าพระแก้ว พระแก้วผลึกหมอก ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

The legend of “Phrakaewpluekmok”: The comparison of meaning in the context of Siam, Bru and Lao culture

Kiattisak Bangplerng

Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University

Abstract

This article is a comparison of the legend of “Phrakaewpluekmok” which has dynamic meaning in the context of Siam, Bru and Lao culture. When bringing Phrakaewpluekmok from Champasak, dominated by Siam, Siamese leaders used a belief of charisma and claimed that Phrakaewpluekmok was proper for a charismatic king only. Previously Phrakaewpluekmok had never been placed in Siam before, and when enshrined at Thai state, Phrakaewpluekmok has sacred force

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยอาวุโส สกว. ศ.ดร.เสมอชัย พูลสุวรรณ ในบริบทวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์ (คริสต์ศตวรรษที่ 11-ปัจจุบัน)

to bring prosperity to the kingdom. Meanwhile, the Bru ethnic group (Champasak, Lao PDR), Kha who discover Phrakaewpluekmok, defined that Phrakaewpluekmok was a sacred thing and was why they became "Khaphrakaew" who received an exceptional status under rule. At present, they integrated into Lao culture and local people have meanfully carried on and reproduced Phrakaewpluekmok's tale. They pray to Phrakaewpluekmok every day and worship every year. In this way, it exemplifies the dynamic meaning of the legend of Phrakaewpluekmok, while not meaningful to Siam elite, it still has meaning to local Lao people who negotiate its definition.

Keywords: Khaphrakaew, Phrakaewpluekmok, Local history

1. บทนำ

บทความนี้อธิบายว่า ไม่เพียงแต่พระแก้วผลึกหมอกจะมีความหมายต่อชนชั้นนำสยามผ่านประวัติศาสตร์ทางการเท่านั้น พระแก้วผลึกหมอกยังมีความสำคัญต่อคนท้องถิ่นคือชาวข่าพระแก้วที่อ้างว่าบรรพบุรุษของพวกเขาเป็นผู้ค้นพบพระพุทธรูปองค์นี้ ปัจจุบัน ชาวข่าพระแก้วและคนลาวท้องถิ่นทรงจำและผลิตซ้ำเรื่องราวเกี่ยวกับพระแก้วผลึกหมอกอย่างมีความหมาย โดยนิยามว่า พระแก้วผลึกหมอกเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เสด็จกลับมาอยู่ที่เดิม ปกป้องคุ้มครองคนในท้องถิ่น มีการประกอบพิธีกรรมที่เชื่อมโยงกับพระแก้วผลึกหมอกในชีวิตประจำวันและการผลิตทุก ๆ ปี อันแสดงนัยถึงการดำรงอยู่ของความหมายของพระแก้วผลึกหมอกในบริบทท้องถิ่น โดยเนื้อหาจัดเป็นประเด็นคือ ประวัติความเป็นมาของพระแก้วผลึกหมอก พระแก้วผลึกหมอกในบริบทของชนชั้นนำสยาม พระแก้วผลึกหมอกในบริบทประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (ลาว) และบทสรุป

2. พระแก้วผลึกหมอก : ประวัติความเป็นมา

พงศาวดารเมืองจำปาศักดิ์สามฉบับทั้งของ พระพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์, หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว.ปฐม คณาทร) และพระยามหาอำมาตยาธิบดี (กรมศิลปากร, 2484) ต่างก็ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพระแก้วผลึกหมอก รวมถึงความสัมพันธ์กับข่าที่พบพระแก้ว แทรกลงในพงศาวดารเมืองจำปาศักดิ์ โดยมีประวัติสังเขปดังต่อไปนี้

ในปี 2279 ปี มะโรงอัฐศก พ่อค้าลาวลุ่มนำชาวสวามาแจ้งต่อท้าวพระยาเสนาบดีเมืองจำปาศักดิ์ว่า พรานทั้งพรานที่เฝ้าบ้านส้มป่อยนายอน (เมืองวาปี แขวงสาละวัน ในปัจจุบัน) ได้พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกมาองค์หนึ่ง ได้เอามาไม้ค้อนมา ทำให้พระภรรยากระแทกหน้าไม้บิ่นข้างหนึ่ง อย่างไรก็ตาม เขาหาว่าเป็นพระปฏิมากรไม้ คิดว่าเป็นรูปเจ็ดจึงเชนบวงสรวงบูชา เวลาไปเก็บของป่าล่าสัตว์ก็ทำพิธีเช่นไหว้ เมื่อได้สัตว์มาก็เอามาทำที่พระโอรุ์ ถึงยามตากข้าวของก็เอาพระปฏิมากรมาตั้งไว้ให้เฝ้า ไก่กาก็หาทำอันตรายไม่

ท้าวพระยาเสนาบดีจึงนำข้อความขึ้นกราบทูลเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร (เจ้าเมืองจำปาศักดิ์สมัยนั้น) เมื่อเจ้าสร้อยฯ ทราบแล้วก็มิปีติโสมนัสจึงแต่งท้าวพระยาผู้ใหญ่คุมไพร่พลขึ้นไปอัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึก ท้าวพระยาคุมไพร่พลขึ้นไปอัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกแห่งลงมา พวกข้าบ้านสัปปายะนายอนก็พากันตามลงมาส่งพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกจนถึงปากคลองบางเลียง ท้าวพระยาให้พวกข้ากลับคืน แล้วก็อัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกต่อ พอจะออกเรือก็เกิดเหตุมหัศจรรย์ผจญให้เรือที่ทรงพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกเอียงลง พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกได้เลื่อนลงจมน้ำ ท้าวพระยาจึงให้ไพร่พลลงมหา ค้นหาถึง 2-3 วันก็ไม่พบ จึงได้นำความกราบทูลเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร เมื่อทรงทราบแล้วก็เสียพระทัยเป็นอันมากจึงทรงให้ตั้งพิธีบวงสรวงเทพารักษ์ แล้วตั้งสัตยาธิษฐานว่า หากจะมีบุญญาภิสมภารแล้วขอให้ได้พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึก คืนนั้น ทรงเข้าบรรทมก็บังเกิดสุบินนิมิตว่า “ให้เอาพวกข้าที่ตามมาส่งพระปฏิมากรแก้วผลึกมาค้นหาจึงจะพบ พระองค์นี้อยู่ที่บ้านใดเมืองใด เมืองนั้นก็จะมีบริบูรณ์หาอันตรายมิได้” เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรตื่นบรรทมแล้วก็มิปีติโสมนัสรับสั่งให้แสนท้าวพระยาไปหาตัวพวกข้าสัปปายะนายอนที่ตามมาส่งพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกทั้งหญิงและชายลงมา แล้วให้พวกข้าลงดำน้ำค้นหาพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึก เมื่อมาถึงพรานทิงพรานเทืองลงดำหา ไม่นานก็ได้พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกขึ้นมา เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรจึงให้ช่างทำฐานและเครื่องทรงพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึก เสร็จแล้วแห่เข้าสู่โรงสมโภชมีการเล่น 7 วัน 7 คืน อัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกประดิษฐานไว้ในหอพระ เป็นที่สักการบูชา ตั้งแต่ได้พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกมาไว้ในบ้านเมืองสมณพราหมณาจารย์เจ้านายพระยาท้าวแสนก็อยู่เย็นเป็นสุข (พระยามหาอำมาตยาธิบดี, 2484)

หลังจากเชิญพระแก้วและพระแก้วใต้ถูกประดิษฐานอยู่พระราชวังของกษัตริย์เมืองจำปาศักดิ์ พรานทิงพรานเทืองและข้าที่นับเนื่องกับพรานทิงพรานเมืองได้รับการตอบสนองความดีความชอบในครั้งนี้ พรานทิงพรานเทืองได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้าข้ากลับไปรักษาบ้านสัปปายะนายอนและคุมกำลังข้าที่เหลือส่งส่งขี้นฝั้วผ้าขาวถวายพระพุทธรูปปฏิมากร ส่วนข้าที่ร่วมขบวนอัญเชิญพระแก้วได้รับอนุญาตให้สร้างบ้านเรือนอยู่ใกล้เมืองจำปาศักดิ์ “พวกข้าที่ตามมาส่งพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกนั้นก็ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านขามเนิง จึงเรียกว่า “ข้าพระแก้ว” มาจนบัดนี้” (กรมศิลปากร, 2484) บ้านขามเนิงนั้นอยู่เชิงเขาแดนเมืองใกล้กับเมืองจำปาศักดิ์ และภูเขาวัดพุทิตมาทางประเทศไทย (เติม วิชาคย์พจนกิจ, 2530, น. 46)

พระแก้วผลึกหมอกนั้นเป็นพุทธรูปที่งดงาม เป็นพระพุทธรูปปฏิมากรแล้วด้วยแก้วผลึกอย่างเอกอุดมที่ช่างพลอยเรียกว่า บุคน้ำขาวบ้าง เพ็ชรน้ำค้างบ้าง และมีส่วนทรวดทรงฝีมือช่างทำงานดีกว่าพระพุทธรูปอื่นบรรดามีในที่ต่าง ๆ พงศาวดารเมืองจำปาศักดิ์ของเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์ให้รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะองค์พระว่า “เมื่อ

พิเคราะห์ไปโดยละเอียดจนถึงจับทางเวียนมาจับกระเบียดเทียบเคียงดู จะจับส่วนที่คลาดเคลื่อนไม่เที่ยงเท่ากันนั้นก็จะได้เป็นอันยาก มีประมาณสูงแต่ทับเกษตรขึ้นไปจนสุดปลายพระจุฬาราชู 12 นิ้ว 2 กระเบียดอศฎวงค์ หน้าตักวัดแต่ระหว่างพระชานูทั้งสอง 9 นิ้วกับ 4 กระเบียดอศฎวงค์ ระหว่างพระกรรพรัทั้งสอง 6 นิ้ว 1 กระเบียดอศฎวงค์ระหว่างพระอังศฎวง 5 นิ้วกับ 7 กระเบียดอศฎวงค์ประมาณพระเศียรแต่ปลายพระหนุขึ้นไปถึงที่สุดพระจุฬาราชู 1 นิ้วกึ่งกับ 1 กระเบียดอศฎวงค์ ความกว้างพระพักตร์วัดในระหว่างปลายพระกรรณสองข้างได้ประมาณ 2 นิ้วกับ 7 กระเบียดอศฎวงค์นิ้วที่ว่านั้นคือนิ้วช่างไม้ นิ้วหนึ่งหนึ่งคือเจ็ดเมล็ดข้าวเปลือกเรียงกัน” (กรมศิลปากร, 2548)

พระแก้วผลึกหมอกจึงมีความงดงามจนยากที่จะหาพุทธรูปแก้วองค์ (ขนาดเท่ากัน) เหมือน ความสดใสแวววาวทำให้องค์พระเหมาะที่จะมีไว้ครอบครองสำหรับเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน เสร็จพระบารมีการปกครองบ้านเมือง เหตุนี้ เมื่อเจ้าผู้ปกครองเมื่อใดทรงทราบ รู้ เห็นเกี่ยวกับพระแก้วองค์นี้ จึงมีพระราชศรัทธาปรารถนามาเป็นสมบัติคู่บ้านคู่เมืองและเสริมอำนาจบารมีในการปกครอง

3. พระแก้วผลึกหมอก: ในบริบทของชนชั้นนำสยาม

เมื่อจำปาศักดิ์ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีในปี 2321 จากการที่พระวอพระตาหนีจากเวียงจันทน์มาพึ่งพระไชยกุมารแห่งเมืองจำปาศักดิ์ แต่อยู่ต่อมาก็เกิดความขัดแย้งกับพระเจ้าไชยกุมาร กลุ่มพระวอพระตาจึงหนีมายังดอนมดแดง (อุบลราชธานี ในปัจจุบัน) แล้วได้มีใบบอกมาขอพึ่งอำนาจของสยาม เป็นเหตุให้สยามเข้ามายึดเมืองจำปาศักดิ์ เป็นเมืองประเทศราชได้ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2503, น. 295) ภายหลังที่ตกเป็นเมืองประเทศราชของสยามแล้ว เจ้าเมืองจำปาศักดิ์พยายามเก็บงำซ่อนเร้นพระแก้วผลึกหมอกนี้เอาไว้ เพราะเกรงว่าจะถูกช่วงชิงเอาไป “เจ้าไชยกุมารยอมแพ้ ขอถวายดอกไม้ทองเงินเป็นเมืองขึ้นแก่กรุงธนบุรี แต่ยังมีความตระหนี่เสียดายซ่อนพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วซึ่งเป็นของวิเศษนั้นเสียปิดความไม่ให้แม่ทัพนายกองทราบ” (พระพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองจำปาศักดิ์, 2548) ครั้นล่วงมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก บุตรของเจ้าหน่อเมือง ผู้บุตรของเจ้าไชยกุมาร เกิดวิวาทริษยาชิงกันเป็นใหญ่ จนเกิดรบพุ่งฆ่าฟันกัน เจ้าไชยกุมารและหลานอีกสามองค์ถูกอภัยเชิญมากรุงเทพฯ เจ้าไชยกุมารเกิดลมป่วยลงกลางทางขอกลับไปรักษาตัวอยู่เมืองจำปาศักดิ์ตามเดิม ขณะที่ทรงประชวรนั้นเกิดกบฏนายเชียงแก้วชาวเมืองโขงยกมาตีเมืองจำปาศักดิ์แตก เจ้าไชยกุมารตกพระทัยโรคกำเริบถึงแก่พิราลัย (เดิม วิภาคย์พจนกิจ, 2530, น. 58-59) เจ้าหน้าเชื้อสายสืบวงศ์วานแต่เจ้าอุปราชเวียงจันทน์ พักอยู่บ้านสิงท่า (ปัจจุบันคือเมืองยโสธร) พร้อมกับท้าวพญาอีกหลายคนอาสากันไปรบกับพวกนายเชียงแก้ว สามารถปราบลงได้ แล้วมีใบบอกมายังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเห็นว่าเจ้าหน้า

มีความชอบมากจึงได้แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ เป็น “พระวิชัยราชสุริยวงศ์ขัตติยราช” (เดิม วิชากรณ์พจนกิจ, 2530, น. 60)

เมื่อพระวิชัยราชสุริยวงศ์ขัตติยราช (เจ้าหน้า) ได้เป็นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์แล้วก็ยังหวงซ่อนพระปฏิมากรแก้วผลึกไว้ ภายหลังเจ้าหน้าได้ย้ายเมืองจำปาศักดิ์มาอยู่ที่เดิม (ซึ่งสมัยเจ้าไชยกุมารได้ย้ายเมืองไปทางตะวันตกประมาณ 200 เส้น) (เดิม วิชากรณ์พจนกิจ, 2530) แล้วให้สร้างพระวิหารประดิษฐานพระแก้ว อัญเชิญพระแก้วมาประดิษฐาน แล้วแบ่ง “ข้าพระ” (ข้าพระแก้ว) ที่เจ้าไชยกุมารเคยได้อุทิศถวายไว้แต่ก่อนผลัดกันมาพิทักษ์รักษาปฏิบัติอยู่² ในชวงเวลานี้ความที่พระแก้วมีอยู่คู่มือเมืองจำปาศักดิ์นั้น ในกรุงเทพมหานครก็ยังไม่รู้ เจ้าหน้ากับท้าวเพี้ยถือว่า พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกเป็นของคู่บ้านคู่มือเมืองจำปาศักดิ์มาแต่เดิม เมื่อกรุงเทพไม่มีห้องตราบังคับให้ส่งพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกไปก็วางเฉยอยู่ในกรุงเทพ ก็ยังไม่รู้ใครจะรู้ว่า จะกราบทูลให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงทราบ จนสิ้นรัชกาลของพระองค์ ภายหลังต่อมา 30 ปี พระวิชัยราชสุริยวงศ์ขัตติยราชถึงแก่พิราลัยลงใน พ.ศ. 2351 เป็นปีที่ 2 ในรัชกาลแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภลัย (พระพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์, 2548) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภลัยทรงทราบความพิราลัยเจ้านครจำปาศักดิ์ จึงมีพระราชโองการดำรัสสั่งให้แต่งข้าหลวงเชิญหีบศิลาหน้าเพลิงและเครื่องไทยธรรมของพระราชทานในการศพเจ้าหน้าขึ้นไปพระราชทานเพลิง เมื่อข้าหลวงมาถึงเมืองจำปาศักดิ์แล้ว จะด้วยเหตุใดไม่ทราบ บังเอิญได้ทราบว่ามีพระแก้วผลึกหมอกองคนี้ อยู่จึงขอเข้ามัสการแล้วพิเคราะห์ดูเห็นว่า “เป็นของดีมากควรที่จะเป็นของต้องพระราชประสงค์และเป็นมิ่งมงคลศรีสวัสดิ์รัตนราชดิถีเฉลิมกรุงเทพมหานคร ไม่ควรจะประดิษฐานอยู่เมืองจำปาศักดิ์อันเป็นเมืองประเทศราชน้อย” (พระพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์, 2484) จึงได้ถามความเดิมว่าพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วองค์นี้มีอยู่ในเมืองจำปาศักดิ์มาแต่เมื่อใด ท้าวเพี้ยทั้งปวงก็แจ้งข้อความให้ทราบทุกประการ ข้าหลวงได้บันทึกจดหมายไว้แล้วชักชวนท้าวเพี้ยให้พร้อมใจกันเข้าชื้อกับข้าหลวง ลงใบบอกกราบทูลถวายพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภลัย แล้วก็คุมใบบอกลงมายังกรุงเทพ (พระพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์, 2484) ในเหตุการณ์นี้ เดิม วิชากรณ์พจนกิจ (2530, น. 57) บันทึกว่า “พระแก้วผลึกนี้เป็นของวิเศษ ไม่ควรจะเอาไว้ที่

² ข้าพระแก้ว ยังเป็นกลุ่มบุคคลที่ถูกต้องความสำคัญคอยดูแลพิทักษ์รักษาพระแก้ว ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทอง สิ่งนี้หน้าจะเป็นเหตุให้ ข้าพระแก้ว เป็นกลุ่มบุคคลที่ได้รับอภิสิทธิ์พิเศษอยู่บ้าง อย่างน้อยอาจมีหน้าที่เพียงส่งส่วยผ้าขาวและดูแลพระแก้ว ท่ามกลางระบบการปกครองที่เก็บส่วยสาอากรและยังต้องส่งให้เมืองประเทศราชด้วย ข่ากลุ่มอื่นๆ คงได้รับการเรียกเก็บส่วยจากผู้ปกครองเมืองจำปาศักดิ์มากกว่านี้ อีกทั้งยังต้องส่งเป็นเครื่องบรรณาการให้กับสยามเจ้าประเทศราชด้วย

เมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งอยู่ปลายแดนพระราชอาณาเขต เพราะเคยมีโจรผู้ร้ายเข้ามาปล้นบ้านเมืองอยู่เนื่อง ๆ ถ้ามีเหตุเช่นนี้เกิดขึ้นอีก ของวิเศษอาจเป็นอันตราয়สูญหายไป”

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภลัยได้ทรงสดับความในใบบอก ก็ทรงโสมนัสพระราชศรัทธาเลื่อมใส ต้องการพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึก จึงสั่งให้ข้าหลวงขึ้นมานำเอาพระแก้วจากเมืองจำปาศักดิ์ลงไป ขณะที่นำลงไปในนั้นพระองค์ได้มีพระราชโองการให้ทำการเฉลิมฉลองตลอดทาง ให้แต่งที่ทางรับส่งพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกด้วยแห่แหนสักการบูชาและฉลองสมโภชในระยทางและที่ประทับโดยสมควรทุกเมือง ตามระยะเมืองรยทางตั้งแต่เมืองสระบุรีขึ้นไปจนถึงเมืองจำปาศักดิ์ให้ข้าหลวงเมืองจำปาศักดิ์ทำการสักการสมโภชฉลองพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกที่เมืองจำปาศักดิ์โดยสมควร แล้วตั้งกระบวนแห่จากเมืองจำปาศักดิ์ให้สมโภชสักการะมาทุกเมืองตามระยะทางจนมาถึงเมืองสระบุรี แล้วให้เจ้าพนักงานคุมเรือพระที่นั่งศรีพร้อมเรือต้งและเรือเจ้าพนักงานป้องกันขึ้นไปรับโดยทางชลมารค ให้สมโภชที่กรุงเก่าแล้วล่องลงมาประทับที่วัดเขียน ตลาดแก้ว นนทบุรี (พระพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์, 2548) อย่างไรก็ตาม ในการแห่แหนอัญเชิญพระแก้วนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภลัยถวายนมัสการพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกแล้วทรงเห็นว่า พระพุทธรูปแก้วผลึกอยู่เมืองลาวมีเครื่องประดับ พลอกทองคำประดับด้วยแก้วต่าง ๆ รับทับเกษตรอยู่โดยรอบกับเทริดอย่างศิลปะลาว ทรงมีพระราชโองการให้พนักงานนำเอาเครื่องประดับเหล่านั้นออก ด้วยดำริว่า “เป็นฝีมือลาวรุ่งรังนัก กำบังเนื้อแก้ว ไม่งามเวลาแห่” (พระพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์, 2548) เมื่อเชิญพระแก้วเข้าในพระราชวังแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภลัยได้ทำการบูรณะตามแบบพุทธรูป โดยเชิญไปประทับไว้ในโรงที่ประชุมช่างข้างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ให้ช่างจัดเนื้อแก้วผลึกที่เหมือนกับเนื้อแก้วในองค์พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึก มาเจียรนเป็นรูปพระกรที่ลีไปให้สมบุรณ์ ให้ช่างปั้นฐานหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์หุ้มด้วยทองคำ จนเนื้อแก้วเกลี้ยงใสสะอาดตัดกับเครื่องทอง เป็นที่ชอบพระราชหฤทัยแต่ยอดศรีมีพระศกยังไม่ต้องแบบพระพุทธรูป จึงให้หุ้มทองคำพระเศียรที่มีพระศกแล้วคุณเป็นเม็ดพระศกให้เต็ม (พระพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์, 2548) ส่วนพระพักตร์เหลืองคล้ำไม่ผ่องใสเหมือนสีพระองค์จึงให้ช่างเอาเนื้อเงินไล่ขาวบริสุทธิ์หุ้มแล้วขัดให้เกลี้ยงซ้งเงา เมื่อสวมพระศกทองคำลงพระพักตร์ก็ใสสะอาดขาวนวลเสมอพระองค์ ให้ช่างทำฉัตรทองคำ 5 ชั้น เมื่อทำเสร็จแล้วได้อัญเชิญให้ประทับในหอพระเทพาติเทพย์พิมาน แล้วทรงสักการบูชาวันละสองเวลาเช้าค่ำมิได้ขาด แต่ก็ยังทรงดำริทำการแก้ไขเพิ่มเติมต่อเนื่อง ๆ

หลังจากได้พระแก้วผลึกหมอกมาประดิษฐานที่ไทยแล้ว ชนชั้นสยามถือว่า เป็นเหตุให้รัชสมัยการปกครองของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้านภลัยปกครองประสบแต่โชคไชย และพระเดชานุภาพพระบารมีก็จำเริญมากขึ้น โดยมีเหตุการณ์นิมิตหมายหลายประการ เป็นต้นว่า

ปีหนึ่งได้พญาช้างเผือกพรายมาประดับบารมี ต่อมาได้พระยาช้างเผือกพรายอีกสองเชือกมาสู่ นครเป็นมิ่งมงคลสวัสดิ์ศรี ปีที่ 6-7 แห่งรัชกาล ไทยสามารถเกลี้ยกล่อมครัวพม่ารามัญเข้าแผ่นดิน เจ้าอั้งวะ เมืองเมาะตะมะ และเมืองใกล้เคียงมากกว่าสามหมื่นเศษให้พร้อมใจสวามิภักดิ์ อพยพ มาขอพึ่งพระบารมียอมเป็นข้าแผ่นดิน พม่าข้าศึกที่สมคบเมืองญวนคิดร้ายต่อกรุงเทพฯก็มีผู้จับได้นำตัวมาถวาย นอกจากนี้ ข้าศึกภายในที่คิดการลัทธิลอบกระทำผิด ไม่สัตย์สื่อก็ต้องประสพอันตรายไปหลายราย พ่อค้าวานิชก็เข้ามาติดต่การค้าขายจำนวนมาก มีเครื่องบรรณาการมา ทูลเกล้าถวาย ขอพึ่งพระบารมี จนสมบัติในพระนครเพิ่มขึ้นมากกว่าแต่ก่อน (พระพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์, 2548) ในพระราชพิธีต่าง พระองค์มีพระราชโองการให้เชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกตั้งบนพระแท่นทำการสักการบูชา รวมถึงสมโภชทำการสักการะเนื่อง ๆ

พระแก้วได้กลายเป็นของคู่บ้านคู่เมืองของสยาม กษัตริย์รัตนโกสินทร์สมัยต่อ ๆ มาให้ความสำคัญ บูรณะเพิ่มเติมและอัญเชิญมาเป็นองค์ประธานในพิธีกรรมสำคัญต่างๆ ความศักดิ์สิทธิ์และความสำคัญของพระแก้วผลึกหมอก เทียบได้กับพระแก้วมรกต “...รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวหลังจากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้นำพระเบญจางตั้งบุษบกสูงเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปหมอกรัตนปฏิมากรแก้วมรกตแล้ว ในการพระราชทานพิธีใหญ่ต่าง ๆ โปรดให้อัญเชิญพระแก้วผลึกหมอกตั้งเป็นประธานในพิธีแทนพระแก้วมรกต” (กรมศิลปากร, 2545, น. 186) นอกจากนี้ ยังเป็นพระประธานตามงานพิธีหลวงที่สำคัญเช่น พิธีโสกันต์ พิธี รุกนศาสตร์และพิธีอาพาธวินาศ อัญเชิญให้ประดิษฐานไว้ในหอนพระสุรลัยพิมาน ตะวันออกของพระที่นั่งไพศาล (เดิม วิภาคย์พจนกิจ, 2530, น. 48)

พระแก้วผลึกหมอกมีความงดงามและเป็นที่ชื่นชมของชนชั้นนำอย่างมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พินิจพิเคราะห์พระพุทธรูปปฏิมากรนี้เป็นเวลานานถึง 50 ปี ก็ยังทรงเห็นว่า “..พระพุทธรูปแก้วองค์นี้งามยิ่งนักหนา หากที่จะเปรียบไม่ได้ ถึงแก้วผลึกที่มีในเมืองจีนและเกาะสิงหลลังกาที่เขารู้ว่าเป็นแว่นตาหรือรูปพระพุทธรูปปฏิมา และสิ่งอื่นที่ใช้อยู่ที่นั่น เมื่อจะเอามาเทียบเข้าก็คล้ายไป คือเนื้อแก้วหยาบต่ำเลวสู้ไม่ได้เลย” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2475, น. 140-141) ขณะที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้บันทึกไว้ว่า “...เป็นพระแก้วผลึกที่ช่างเรียกว่าเพชรน้ำค้าง หรือบุษย์น้ำขาว แก้วสนิทและเป็นแห่งใหญ่ยังไม่เคยมีเหมือน ทรวดทรงพุทธรูปปฏิมาทำงานยิ่งกว่าพระแก้วอย่างเดียวกันแม้ขนาดย่อม ๆ ที่ได้เคยมีมา” (ดำรงราชานุภาพ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2556, น. 119-120)

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำริว่า พระพุทธรูปแก้วผลึกหมอกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้มาจากเมืองจำปาศักดิ์ ทรงทำเครื่องประดับพระองค์เสร็จแล้วประดิษฐานไว้ในหอนพระเจ้า แต่ยังมีหาสุ่มเพชรพลอยที่มีราคาไม่แพงนี้

ทำฉลองพระเดชพระคุณใหม่ให้งามดียิ่งกว่าเก่า จึงให้ช่างกระทำเครื่องประดับพระองค์และฐานเสี้ยใหม่ ล้วนด้วยเพชรพลอยใหญ่ ๆ มีราคาเป็นอันมาก มีฉัตรกลางและฉัตรซ้ายขวาด้วย (ทิพากรวงศ์. เจ้าพระยา, 2555, น. 205-206) หลังจากนั้น ได้ตั้งการฉลองสมโภชในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดา ให้พระสวดพระพุทธมนต์ และถวายไตรจีวร มีการตั้งบายศรีแก้ว บายศรีทอง บายศรีเงิน และเวียนเทียนสมโภชเวลาหนึ่งวัน พร้อมกันนี้ก็ได้ ถวายนามพระแก้วผลึกหมอกใหม่ ว่า **“พระพุทธบุษยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัย”** หลังจากนั้น ก็ทำการฉลองพระพุทธบุษยรัตนฯ แล้วทรงพระราชทานอุทิศถวายสิริราชสมบัติแก่พระพุทธบุษยรัตน 3 วัน (ทิพากรวงศ์. เจ้าพระยา, 2555, น. 205-206) ต่อมาอีก 4 วัน 4 คืน ก็ได้ทำการฉลองพระพุทธบุษยรัตนฯ ด้วยการตั้งบายศรีแก้ว บายศรีทอง บายศรีเงิน เวียนเทียนสมโภชและมีธรรมเทศนาวันละ 4 กัณฑ์ พร้อมกันก็มีการประกอบพิธีศักดิ์สิทธิ์ *“เวลาเข้าบ้าย มีโหมงครุ้มไม้ลอยญวนหกกะอัว่แทงควายแทงวิไสย เวลาค่ำมีตอกไม้เพลิงต่าง ๆ ครอบทุกสิ่งสมโภช 4 วัน 4 คืน”* (ทิพากรวงศ์. เจ้าพระยา, 2555, น. 205-206) ในการสมโภชนี้ ทรงโปรดขอแรงเจ้าและขุนนางผู้ใหญ่ ตั้งโต๊ะที่หน้าพระอุโบสถเครื่องโต๊ะนั้นก็เปลี่ยนทุกวันประกวดประชันกันยิ่งใหญ

หลังจากสมโภชเป็นเวลา 7 วัน 7 คืนแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างพระวิหารศิลาในพระบรมมหาราชวัง เป็นที่ประดิษฐาน พระราชทานชื่อว่า **“พระพุทธรัตนสถาน”** ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผนวชในปี พ.ศ. 2416 นั้นโปรดให้ผูกพัทธสีมาพระวิหารพระพุทธรัตนสถาน เป็นพระอุโบสถเพื่อทำสังฆกรรม หลังจากนั้นพระพุทธรัตนสถานก็เป็นสถานที่ทำพุทธบูชาของฝ่ายใน และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิตแล้ว ก็ทรงโปรดให้อัญเชิญพระพุทธบุษยรัตนฯ ไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน ภายหลัง เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว ได้มีการอัญเชิญพระพุทธบุษยรัตนฯ กลับไปประดิษฐาน ณ พระพุทธรัตนสถานตามเดิม อย่างไรก็ตาม ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ พระองค์ได้อัญเชิญพระพุทธบุษยรัตนฯ กลับไปประดิษฐาน ณ หอพระที่นั่งอัมพรสถานสืบมาจนทุกวันนี้ (กรมศิลปากร, 2545, น. 186-187)

การอัญเชิญพระแก้วผลึกหมอกมายังไทยนั้นแสดงให้เห็นอำนาจประเทศราชของไทยที่ช่วงชิงสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์จากเมืองผู้ถูกปกครอง โดยอ้างเป็นของ कुमारมิกษัตริย์ผู้ปกครองอันเป็นแนวคิดที่แพร่หลายอยู่ในรัฐพุทธศาสนาเถรวาท³

ภาพที่ 1 พระพุทธบุษยรัตน์จักรพรรดิพิมลมณีมัย

(กรมศิลปากร, 2545, น. 182)

ในแง่ที่จำปาศักดิ์ตกเป็นเมืองขึ้น ผู้ปกครองไทยจึงได้อัญเชิญพระแก้วเข้ามาอย่างมีกลยุทธ์ เป็นต้นว่า เป็นของดีที่อยู่ปลายพระราชอาณาเขต มีโจรผู้ร้ายเข้ามาปล้นบ้านเมืองอยู่เนืองๆ ถ้ามีเหตุเช่นนี้เกิดขึ้นอีก ของวิเศษอาจเป็นอันตรรายสูญหายไป กับทั้ง เป็นของดีควรที่จะเป็นของต้องพระราชประสงค์ และเป็นมิ่งมงคลศรีสวัสดิ์รัตนราชดิถก เฉลิมกรุงเทพมหานครไม่ควรจะประดิษฐานอยู่เมืองจำปาศักดิ์อันเป็นเมืองประเทศราชน้อย จึงให้ท้าวเพี้ยใหญ่น้อยทั้งหลายพร้อมใจกันเข้าชื่อกับข้าหลวงไทยกราบทูลถวายต่อเจ้าเหนือประเทศราช กระนั้น เมื่ออัญเชิญพระแก้วผลึกหมอกมาถึงพระราชวังแล้ว พระแก้วผลึกหมอกถูกมองมีเครื่องประดับแบบศิลปะลาว จึงมีการปฏิสังขรณ์เสริมองค์พระพร้อมตั้งนามให้ใหม่ เพื่อให้สมเป็นของ कुमारมิกษัตริย์ผู้ปกครองและคล้ายตั้งแสดงความเป็นจักรวรรดิแห่งอำนาจเจ้าประเทศราช (ตั้งนาม “พระพุทธบุษยรัตน์จักรพรรดิพิมลมณีมัย”)

³ รัฐพุทธศาสนาเถรวาทในอุษาคเนย์ นอกจากศึกสงครามที่กวาดต้อนไพร่พลแล้ว การช่วงชิงสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์มาเป็นสัญลักษณ์เสริมอำนาจบารมีการปกครองก็เป็นสิ่งที่กระทำอยู่เสมอ พระพุทธรูปสำคัญศักดิ์สิทธิ์ได้สร้างความเป็นผู้มีอำนาจเหนือและภาพลักษณ์อุดมคติของกษัตริย์ผู้มีบุญบารมีในวัฒนธรรมรัฐพุทธศาสนา (วิราวรรณ นฤปิติ, 2560) กรณีลาว-ไทยนั้น พระพุทธรูปหลายองค์จากลาวจึงถูกนำมาไว้ในสยาม พระพุทธบุษยรัตน์ก็เกิดขึ้นในบริบทเดียวกันนี้

ภายหลังได้พระแก้วผลึกหมอกมาแล้ว ชนชั้นนำไทยยังสร้างคำอธิบายเชื่อมโยงถึงราชการในปกครองของกษัตริย์ได้ประสบความสำเร็จ โชคชัยต่างๆ เช่นได้ช้างพลายมาคู่บารมี ครีวพมารามัญพร้อมใจกันมาสวมมิกัดี ข้าศึกภายในต้องประสบอันตรายไป และพ่อค้าวาณิชเข้ามาค้าขายถวายเป็นเครื่องบรรณาการจำนวนมาก อันตอกย้ำคติบุญบารมีของผู้ปกครองอันสัมพันธ์กับการได้มาซึ่งพระแก้วผลึกหมอก

อย่างไรก็ตาม หลักฐานทางประวัติศาสตร์และพงศาวดารเล่าประวัติเกี่ยวกับพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกย้อนไม่ไกลไปกว่าสมัยเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรปกครองเมืองจำปาศักดิ์ ซึ่งตรงกลับอยุธยาตอนปลาย ประวัติความเป็นมาที่เก่าไปกว่าก่อนหน้านั้นดูจะมีมติมนหรือขาดหลักฐาน “พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกพระองค์นี้ แต่เดิมจะเป็นก้อนแก้ว ณ ตำบลใด ท่านผู้ใดได้มาแล้วและสร้างขึ้น สร้าง ณ ที่ใดเมื่อใด ความลึกลับไปไม่ได้ความแจ่มชัด” (พระพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์, 2484) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็กล่าวเช่นกันว่า ก้อนแก้วเดิมจะได้อะไรที่ใด ผู้ใดเป็นผู้สร้างและจะสร้างที่ไหน ไม่ปรากฏ ตำนานที่สืบรู้ต้นเรื่องได้แต่เพียงว่าพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วผลึกพระองค์นี้มีผู้พาหนีภัยอันตรายไปซ่อนไว้ในถ้ำเขาสัมปอญนายอน แขวงเมืองจำปาศักดิ์ (ดำรงราชานุภาพ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2511, น. 120)

ในความมีมติมนหรือปราศจากหลักฐานนี้ น่าจะมีการอธิบายที่มาของพระแก้วผลึกหมอกต่าง ๆ นานา ๆ จนรัชกาลที่ 4 พระองค์ได้มีพระบรมราชธิบายปรารภถึงคำถาม 4 ข้อที่ว่า 1. ผู้ใดสร้าง 2. สร้างที่ตำบลใด 3. สร้างขึ้นเมื่อใด 4. สร้างเพราะเหตุใด ต้องการอะไร ทรงตอบว่าคำถามทั้ง 4 นั้น ถ้าคนโบราณช่างพูดช่างเล่าแต่งหนังสือเพลินไป เอานิยายมากล่าวเพื่อเจื้อยยิ่นย่นประหนึ่งว่าได้เห็นและรู้ด้วยหูทิพย์ตาทิพย์และอดีตังสถมณให้เป็นการผลิตเพลินไป เช่น เทวดาสร้างบ้าง ผีหรือคนที่ทรงพลังสร้างบ้าง แม้พระองค์ จะแต่งหนังสือทำนองนั้นบ้างก็ได้ พอให้ประติดประต่อเป็นเรื่องราวได้หนังสือ 2-3 เล่ม แต่พระองค์ไม่ทรงทำอย่างนั้น เพราะพระพุทธรูปปฏิมากรนั้นเป็นอุเทศเจตีย์ (เจตีย์ที่สร้างอุทิศแก่พระพุทธเจ้า-ผู้วิจย) ที่เป็นศาสดาของพวกเราทั้งหลาย (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2475, น. 35) พระพุทธรูปเจ้านั้นทรงตีเตียนมุสาวาทและสัมผัปปลาปกถา (การกล่าวเพื่อเจื้อย-ผู้วิจย) ด้วยเหตุนี้ พระองค์จะขอบุชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยความจริงใจ จึงไม่เอาอย่างคนโบราณด้วยการเจรจาเพื่อเจื้อยเล่านิยายต่าง ๆ ขอเสียเถิดท่านทั้งหลายอย่าแสวงหาเพื่อจะฟังคำวิสรรนาพระพุทธรูปปฏิมากรนี้ พระพุทธรูปปฏิมากรนี้เห็นจะเป็นมนุษย์สร้าง เป็นเนื้อแก้วศิลาที่บังเกิดเองและผู้ตัดเจียรเจียรระไนตามวิสรรนาช่างแก้ว แต่เดิมเห็นจะเป็นแก้วก้อนใหญ่อยู่ในเขาหรืออยู่ในดิน เป็นแก้วก้อนใหญ่เนื้อสนิทจึงได้เอามาเจียนทำเป็นพระพุทธรูปปฏิมา ควรเป็นของติมศรีมีมิ่ง ตั้งแต่แก้วบังเกิดมาและตั้งอยู่ในที่ใดนานก็ร้อยก็พันปีไม่มีผู้ใดพบ จะว่าเทวดาไม่เห็นว่ามีผู้ใดควรจะได้ใช้จึงหวงกัน

กำกับไว้ก็ว่าได้ เมื่อเวลาใดที่ท่านผู้มีวาสนาบรรดาเป็นพระเจ้าแผ่นดินหรือคหบดีควรจะได้แก่้วนั้นมาชมเป็นมิ่งเป็นศรีหรือสร้างกุศลให้ยิ่งขึ้นไปด้วยมาเจียรมาตัดเป็นพระพุทธรูปปฏิมากรองค์นี้เมื่อนั้นก็เผอิญให้ผู้ไปพบเข้าแล้วก็คัดตักยกมาเก็บไว้เป็นเจ้าของหรือนำไปถวาย... (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2475, น. 37-42) พระบรมราโชบายดังกล่าวนั้นพยายามปฏิเสธความวิเศษที่นอกเหนือจากความเป็นเหตุเป็นผลที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่ในแง่หนึ่ง กลับทรงรับความมีบุญบารมีของผู้ครอบครอง ที่เวลาใดที่ผู้บุญบารมีเกิดขึ้น ก็เผอิญให้มีผู้พบของพิเศษแล้วนำมามอบให้

อย่างไรก็ดี ชนชั้นนำสยามได้สร้างคำอธิบายเกี่ยวกับพระแก้วพลีหมอก โดยเชื่อมโยงกับพระแก้วขาวที่เคยอยู่ในไทย เจ้าพระยาทิพากรวงศ์⁴ (ชา บุนนาค) ได้อธิบายว่า พระพุทธรูปขจรรัตนได้ประดิษฐานอยู่เมืองละโว้ พระนางจามเทวีอัญเชิญไปประดิษฐานที่เมืองหริภุญชัยต่อมา พ.ศ. 2011 พระเจ้าติโลกราชแห่งเมืองเชียงใหม่อัญเชิญไปประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่คู่กับพระแก้วมรกตเป็นเวลา 84 ปี ต่อมา พ.ศ. 2093 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชซึ่งอัญเชิญพระแก้วขาวและพระแก้วมรกตจากเมืองเชียงใหม่ไปประดิษฐานที่เมืองหลวงพระบาง เมื่อย้ายเมืองหลวงจากหลวงพระบางไปที่เวียงจันทน์ปี 2107 นั้น ไม่ปรากฏว่าพระแก้วขาวได้ถูกอัญเชิญไปพร้อมพระแก้วมรกตด้วย สันนิษฐานว่า คงเคลื่อนย้ายไปซ่อนไว้ ณ เขาสมป่อยนายอน จนรัชกาลที่ 2 ให้ข้าหลวงไปปลงศพพระวิชัยราชสุริยวงศ์ขัตติยราช (เจ้าหน้า) เจ้าเมืองจำปาศักดิ์ลำดับที่ 3 ข้าหลวงพบพระแก้วสีขาวจึงมีใบบอกให้นำความกราบบังคมทูลถวาย แล้วได้อัญเชิญพระแก้วเข้ามายังกรุงเทพฯ (ทิพากรวงศ์. เจ้าพระยา, 2553, น. 51) ตามคำอธิบายนี้ พระพุทธรูปปฏิมากรคือพระแก้วขาวที่เคยประดิษฐานที่เมืองละโว้มาก่อนแล้วได้ถูกอัญเชิญมายังเมืองหริภุญไชยเมืองเชียงใหม่ และเมืองหลวงพระบางตามลำดับ แต่ไม่ได้บอกเหตุใดเมื่ออยู่ที่เมืองหลวงพระบางแล้วพระแก้วจึงมาอยู่ที่ถ้ำบนภูเขาสมป่อยนายอน จนเข้ามาพบเข้า เรื่องดังกล่าวจึงเป็นเพียงการสันนิษฐาน แต่ดูเหมือนนัยสำคัญก็คือพระแก้วพลีหมอก เคยอยู่ในไทยมาก่อน (เพราะในช่วงระยะเวลาดังกล่าว เชียงใหม่กำลังถูกรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง)

ดูเหมือนข้อสันนิษฐานดังกล่าวนั้น จะยังปรากฏในชั้นหลังด้วย กรมศิลปากร (2545, น. 185) ก็ให้ข้อสันนิษฐานทำนองเดียวกันว่า คือพระแก้วขาว ที่ปรากฏในเรื่องราวพงศาวดารโยนก โดยมีความว่า พระอรหันต์ได้แก้วขาวมาจากจันทรวบุดร จึงขอให้พระวิษณุกรรมแกะสลักเป็นพระพุทธรูปแล้วบรรจุพระบรมธาตุ 4 องค์ไว้ที่พระเมาลี พระนลาฏ พระอุระ และพระโอษฐ์ และพระแก้วขาวนี้ยังได้ประดิษฐานที่เมืองละโว้ เมืองหริภุญชัย เมืองเชียงใหม่ และเมืองหลวงพระบางตามลำดับ โดยนัยนี้ พระพุทธรูปปฏิมากรคือพระแก้วขาวที่ปรากฏในพงศาวดารโยนก โดยมีผู้สร้างเป็นพระอรหันต์และพระวิษณุกรรม พระแก้วจึงศักดิ์สิทธิ์เพราะสร้างจาก

⁴ รัชราชการในรัชกาลที่ 3-5 (โปรดดู <https://th.wikipedia.org> เข้าถึงเมื่อ 12/10/60)

ผู้บริสุทธิ์และเทพยดา ไม่ใช่มนุษย์ ซึ่งการอธิบายถึงอำนาจศักดิ์สิทธิ์นอกเหนือไปจากมนุษย์
สร้างนี้ รัชกาลที่ 4 เคยปฏิเสธมาแล้ว จะเห็นได้ว่า ด้วยการที่ไม่สามารถสืบทราบข้อมูลหรือ
หลักฐานอันแสดงแหล่งที่มาว่าพระแก้วผลึกหมอกมาจากที่ใดและใครสร้างที่แน่ชัดได้ จึงทำให้
เกิดความคลุมเครือ ภายใต้เงื่อนไขนี้ ชนชั้นนำไทยพยายามสร้างความชอบธรรมในการ
ครอบครองพระแก้วผลึกหมอก โดยช่วงชิงความหมายและอธิบายว่า พระแก้วผลึกหมอกเป็น
องค์เดียวกับพระแก้วขาวที่เคยเป็นของไทยตั้งแต่สมัยเมืองละโว้ แล้วถูกอัญเชิญมาไว้ที่เมือง
เชียงใหม่ ก่อนที่พระไชยเชษฐาธิราชจะอัญเชิญไปไว้ที่ลาว เมืองหลวงพระบาง และจะด้วยไรก็
มีอาจารย์ได้ ภายหลังพระแก้วผลึกหมอกได้ถูกนำมา (โดยใครก็มีทราบ) ไว้ที่ถ้ำบนภูเขา
แถบบ้านสัมปอายนายอน (จำปาศักดิ์) จนเข้ามาพบเข้า โดยนัยนี้ พระแก้วผลึกหมอกเคยเป็น
ของไทย ตกไปอยู่ที่อื่น แต่แล้วก็กลับมาเป็นของไทย (มิได้เป็นการช่วงชิงเอามาแต่ประการใด)
อีกทั้งยังใช้คติ “ของคู่บุญบารมี” ที่มีอยู่แพร่หลายในรัฐพุทธศาสนาเถรวาทมาสร้างความชอบธรรม
ซึ่งทั้งหมดนี้ ทำให้พระแก้วผลึกหมอกจึงเป็นสมบัติของผู้ปกครองไทย และมีความชอบธรรมใน
การครอบครอง

4. พระแก้วผลึกหมอกในบริบทประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (ลาว)

ตามประวัติศาสตร์ที่ได้กล่าวมาแล้วตอนต้น ผู้พบพระแก้วคือ ข่า ข่ากลุ่มนี้จึงเชื่อว่า
ข่าพระแก้ว ในงานวิจัยของเกียรติศักดิ์ บังเพลิง (2558) ซึ่งศึกษากลุ่มชาติพันธุ์บุพบว่า ข่า
พระแก้วมีภาษา ระบบความเชื่อ และโครงสร้างการจัดองค์กรทางสังคมเหมือนกันกับกลุ่ม
ชาติพันธุ์บุ รัฐบาลลาวเองก็จัดให้ ข่าพระแก้วเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกับกลุ่มชาติพันธุ์บุ
(ซึ่งมีอีกชื่อเรียกว่า กะตาง) บุเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นชนพื้นเมืองเก่าแก่ที่อยู่แพร่หลายใน
เวียดนามกลาง (จังหวัดกว๋างตรี) ดิตชายแดนลาวและยังมีการกระจายอยู่ในบริเวณลาวใต้
หลายแห่งโดยเฉพาะเมืองจำปาศักดิ์ตั้งแต่สมัยรัฐจารีต⁵ (เกียรติศักดิ์ บังเพลิง, 2558) ฉะนั้น
ก่อนที่จะมาเป็น “ข่าพระแก้ว” พวกเขาจึงเป็นกลุ่มชาติพันธุ์บุ มาก่อน แต่ถูกรับรู้และเรียก
จากผู้ปกครองว่า ข่า อาจกล่าวได้ว่า กลุ่มชาติพันธุ์บุได้พัฒนาไปเป็นข่าพระแก้วด้วยการ
สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และการเมืองของพระแก้วผลึกหมอก

การเป็นข่าพระแก้วน่าจะทำให้ชาวบุมีสถานะทางสังคมที่พิเศษกว่าข่าโดยทั่วไปที่อยู่
ภายใต้การปกครองของจำปาศักดิ์ในการกดขี่หรือเรียกเก็บส่วยสาอากร เพราะข่าพระแก้วมี
หน้าที่เพียงดูแลรักษาพระแก้วผลึกหมอก ส่งส่วยขี้ผึ้งผ้าขาวและดอกไม้ถวายพระแก้วผลึกหมอก

⁵ นอกจากนี้ ในสมัยอาณาจักรฝรั่งเศส ชาวบุบางกลุ่มที่เดือนร้อนก็ได้อพยพเคลื่อนย้ายข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่
ในไทยเช่น มุกดาหาร อุบลราชธานี

การเป็นข้าพระแก้วและสถานะทางสังคมดังกล่าวนั้น อาจดำเนินมาจนกระทั่งพระแก้วผลึกหมอก ถูกอัญเชิญไปสยาม

ผู้วิจัยพบเรื่องพระแก้วยังถูกทรงจำและผลิตซ้ำอยู่ในท้องถิ่น เขตเมืองวาปี แขวง สาละวัน อันได้แก่ บ้านหนองสองห้องและบ้านสะพาด ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านระบุว่า บรรพบุรุษ ของพวกเขาคือพรานทั้งพรานเทืองผู้ค้นพบพระแก้วผลึกหมอก นอกจากนี้ พวกเขาสามารถ เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระแก้วและยืนยันว่าพระแก้วได้ถูกพบที่ถ้ำบนภูเขาติดกับหมู่บ้าน (ภูเขา ที่วานั้นถูกเรียกว่า “ภูเขาพระแก้ว” มาจนทุกวันนี้) เรื่องราวเกี่ยวกับพระแก้วที่พวกเขาเล่าให้ฟังมี โคร่งเรื่องคล้ายกับประวัติพระแก้วผลึกหมอกฉบับทางการที่ได้กล่าวมา หากแต่ว่ามีรายละเอียด ของสถานที่ เช่น ภูเขา แม่น้ำ หมู่บ้าน และนัยการช่วงชิงพระแก้วระหว่างเข้ากับผู้ปกครอง จำปาตักดิ์ ต่อไปนี้คือประวัติพระแก้วผลึกหมอกที่พวกเขาเล่า

“พระแก้วผลึกหมอกเคยอยู่ในถ้ำบนภูเขาพระแก้วซึ่งห่างจากวัดไปด้านทิศตะวันตก มานานแล้วโดยไม่มีใครรู้ใครเห็นตั้งแต่สมัยพระมหากษัตริย์ลาวในสมัยขุนบรม ได้เอามาซ่อนไว้ ในช่วงสงคราม ต่อมากษัตริย์ได้สิ้นพระชนม์ไป ก็ไม่มีใครได้ล่วงรู้และบันทึกไว้ จนมาถึงศตวรรษ ที่ 16-17 นายพรานทั้งพรานเทืองสองพี่น้องบ้านสัมปอญนายอน (ในปัจจุบันคือบ้านสะพาด) ได้ไปล่าเนื้ออยู่ตามทุ่งติดภูเขา ไปแต่ละครั้งเคยยิงสัตว์ป่าได้ แต่ไปครั้งนี้เกิดความแปลก ประหลาดไม่พบสัตว์ป่าเลย แต่ได้มีนกน้อย ๆ บินผ่านหน้าพวกเขาไป พรานทั้งสองจึงพากัน เดินลัดไปที่หนองน้ำฝ่ำอ้อมที่ที่สัตว์ป่าลางกินน้ำ ทันทีนั้นพวกเขาก็เห็นนกเหลวดแดง จับอยู่บน กิ่งไม้ จึงเอากลูกหน้าไม้ยิง ลูกหน้าไม้ได้ถูกนกเหลวร่วงลง พรานทั้งสองก็วิ่งไปเพื่อจะจับเอา แต่นกเหลวก็บินขึ้นไปตกทางด้านทิศตะวันตก พรานทั้งสองจึงวางสิ่งของไว้ที่ต้นไมริมหนองน้ำ พากันติดตามนกเหลวตัวนั้น แต่นกเหลวก็บินขึ้นไปอีก พวกเขาจึงติดตามไปถึงปากถ้ำ เห็น นกเหลวดกบนโขดหิน จึงปีนขึ้นไป แต่ไม่เห็นตัวเหลว เห็นแต่รูปคนน้อย (พระแก้วผลึกหมอก- ผู้วิจัย) นั่งอยู่ พรานรู้สึกโกรธพุดขึ้นมาว่า “เจ้าคนน้อยมึงเอาเหลวไปซ่อนไว้ที่ใด เอามาส่งกู เดี่ยวนี้”

ภาพที่ 2 ยอดภูเขาพระแก้วและศาลาพิธีบนเนินเขาชั้นที่หนึ่งของภูเขาพระแก้ว

เมื่อพูดเสร็จนายพรานจึงปลดหน้าไม้ผูกคอคนน้อยหามลงมาจากปากถ้ำ พอถึงที่ราบหันกลับมาดูก็พบว่าหูก้างขวาลีหน้อยหนึ่ง ก็พากันเดินลัดไปยังหนองน้ำที่วางสิ่งของไว้ พรานทั้งสองจึงพากันกินข้าว แล้วพูดกันว่า “บักคนน้อย มึงบ่ต้องไปนำกู เผ้าสิ่งของอยู่นี้” เมื่อพูดแล้วก็พากันเดินเลาะไปทางด้านตะวันออกของภู พวกเขาได้กางหนึ่งตัวและนอนพักค้างคืนที่นั่น 3 คืน จึงพากันกลับบ้านพร้อมทั้งถือคนน้อยกลับมาด้วย เมื่อถึงบ้าน ชาวบ้านก็พากันมาดูหลายเดือนผ่านมาก็ถึงฤดูข้าวไร่ข้าวนาสุก พรานได้ตากข้าวไว้แล้วให้คนน้อยรักษาโดยบอกว่า ถ้าไก่กินข้าวคนน้อยต้องถูกไม้แซ่ แต่ไหน ไก่ตัวโตขึ้นมาก็กระโดดหนี หลายเดือนต่อมา ได้มีพ่อค้าขึ้นมาซื้อของป่า มาเห็นรูปคนน้อยจึงได้ขอเอา แต่นายพรานไม่ยอมให้ ขอซื้อก็ไม่ยอมขาย หลังจากพ่อค้ากลับไป นายพรานนึกขึ้นว่าสิ่งนี้น่าจะเป็นของดี จึงเอาเข้าไปไว้ในเรือนประกอบพิธีเช่นไหว้ เวลายุ่งสัตว์โตมาก็เอาเลือดสัตว์มาทาริมฝีปากพร้อมกับกล่าวว่ “เจ้ากินแล้ว ก็ขอให้โชคให้หมาเน่เด้อ” หลายเดือนต่อมา เรื่องคนน้อยก็ได้ลือไปถึงพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร เจ้ามหาชีวิตเมืองจำปาศักดิ์ พระองค์ได้ส่งเสนาอำมาตย์มาสำรวจดู ก็พบว่าจริง กลุ่มอำมาตย์จึงแนะนำให้นายพรานนำไปถวายพระเจ้าอยู่หัว แต่พูดอย่างไรนายพรานก็ไม่ยอมนำไปถวาย กลุ่มอำมาตย์จึงกลับไปทูลพระราชชา พระราชาเมื่อทรงทราบก็พิโรธ สั่งให้อำมาตย์กลับคืนไปเอาพระแก้วมาให้จงได้ แต่นายพรานได้นำพระแก้วไปซ่อนไว้เสียแล้ว อำมาตย์กลับมาอีกครั้งก็ได้พูดกับแสงกรุงแสงกล้า (ผู้ปกครองเขต-ผู้วิจย) และนายบ้านเพื่อเกลี้ยกล่อมนายพรานขอให้ถวายพระแก้วกับพระราชชา เมื่อเป็นเช่นนี้ นายพรานจึงพามาที่เรือน แต่เมื่อมาถึงเรือนกลับไม่พบพระแก้ว เขาจึงถามลูกและภรรยาๆ ต่างก็ไม่รู้ไม่เห็นว่ามีใครมาเอาไป นายพรานจึงตอบว่า “คนน้อยลักหนีแล้ว มันไม่พอใจไปอยู่กับเจ้านาย มันก็เลยลักหนี” อำมาตย์ได้กลับไปทูลพระราชชา พระราชชาก็รับสั่งให้อำมาตย์กลับมาอีก เมื่ออำมาตย์กลับคืนมาก็ให้ว่อนพร้อมทั้งบอกว่าถ้ายังไม่ได้ จะใช้มาตรการเด็ดขาดใส่ชื่อใส่คาลงโทษ นายพรานกลัวตายจึงยอม ได้พาไปเอาคนน้อยอยู่ที่หนองน้ำ ทำสะพานยกพระแก้วขึ้น แต่พระแก้วก็ตกลงอีก ชาวบ้านได้พากันขุดดินเพื่อนำพระแก้วขึ้นมา จนเกิดหนองน้ำเป็นเวิงกว้างด้านข้างตะวันตกอีกหนองหนึ่ง (ทุกวันนี้ จึงเรียกว่า “หนองสองห้อง”)

เมื่อนายพรานได้พระแก้วก็ได้แต่งขันท์ 5 ไหว้วอนขอให้ไปอยู่ในพระราชวังกับพระบาทเจ้า (หมายถึงเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร สมัยนั้น-ผู้วิจย) ตอนเช้าจึงยกขึ้นนากลับบ้านสัมป่อย นายอน อำมาตย์กับนายพรานและพ่อบ้านพากันนำพระแก้วไปส่ง 15 วันจึงได้ถึงท่าเรือที่ “ปากห้วยเสียง” ตามการนัดบอก (สถานที่นี้ปัจจุบันเรียกว่า “ห้วยพุ้งเสียง”) พระบาทเจ้าจัดบั้งสุกุลต้อนรับ พวกนายพรานกับพ่อบ้านเมื่อมาถึงก็ได้ถวายให้พระบาทเจ้าแล้วพากันกลับวันรุ่งขึ้นพระบาทเจ้าก็เอาพระแก้วข้ามแม่น้ำ แต่เรือได้จมลงแม่น้ำของ คนทั้งหมดได้พากันมุดหาแต่ก็ไม่พบ จึงตีฆ้องร้องป่าวว่า หากใครมุดได้พระแก้วขึ้นมา จะให้เงินค่าหนึ่งหาบ คนหลายร้อย

พากันมุดหากก็ไม่พบพระแก้ว พระบาทเจ้าจึงเอาหมอนมาทำนายทายทัก จึงรู้ว่า ต้องนำเอานายพรานทิ้งพรานเทืองมาจึงจะได้ อำมาตย์ได้ขี่ม้าอาชาไนยตามไปนำนายพรานมาเจอแก้ว เมื่อได้พระแก้วพระบาทเจ้าก็นำพระแก้วข้ามเข้าสู่พระราชวัง ได้ทำบุญเฉลิมฉลอง 3 คืน เสร็จแล้วให้อำมาตย์ข้ามไปส่งนายพรานพร้อมพระราชทานเงินให้เล็กน้อย พระแก้วได้สถิตย์อยู่ในวังได้เพียง 4 เดือนก็เสด็จไปไม่มีใครรู้ พระองค์ได้เอาหมอนมาทำนายทายทักอีก จึงรู้ว่าเป็นเพราะพระบาทเจ้าถือสัจธรรมไม่เที่ยงตรง ให้พระองค์ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติ 8 ข้อ องค์พระแก้วจึงจะอยู่ด้วย คือ 1. เมื่อไปเอาพระแก้วมาให้ทำประสาธน์ 2. ทำกองบังสุกุลนำหน้าเฉลิมฉลองมาทุกแห่ง 3. ทำเรือต้องข้ามทำใหม่ทางทิศเหนือ 4. ก่อนข้ามให้แต่งขันธห้าบูชาพญานาค 5. บ้านสัมป่อยนายอนให้แต่งตั้งเป็นเมืองชื่อว่าเมืองสะพาด 6. สร้างบ้านให้นายพรานทิ้งพรานเทืองมาอยู่ในจำปาศักดิ์ 7. บ้านสัมป่อยนายอนให้มีการตั้งวัดวาเอาครูบาอาจารย์ไปอยู่ 8. เมื่อพระแก้วมาอยู่นครจำปาศักดิ์ให้สร้างโรงพระแก้วสำหรับประดิษฐาน พระองค์ทราบแล้วจึงให้อำมาตย์ตามไปกับนายพรานเพื่อตามหาพระแก้ว นายพรานได้พากันติดตามหาพระแก้วอยู่หลายวันแต่ก็ไม่พบ จึงได้ทำพิธีไหว้วอนเทพยดา พอตกเดือน 3 เพ็ง (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3-ผู้วิจัย) รัตมิได้พุ่งขึ้นจากหนองน้ำที่พรานเคยพบนกเหลว นายพรานได้ลงมแก้วแล้วยกขึ้นใส่ห่อประสาธน์เข้าบ้าน ชาวบ้านมาบังสุกุลรับอยู่ที่ร่องเรือริมบ้าน (ปัจจุบันเรียก "ร่องบังรับ") ดั้นเข้ามา อำมาตย์ได้ให้คนไปกราบทูลพระราชเจ้า ทั้งบอกข่าวให้พวกบ่าวไพร่เมืองคำทองมาต้อนรับ ขบวนได้แห่พระแก้วไปยังเมืองจำปาศักดิ์ เมื่อเข้าถึงวันที่ 6 ขบวนแห่ได้ค้างคาอยู่ที่ห้วยบ้านไร่ในวัน (บ้านพักชะ) ชาวบ้านได้มาบังสุกุลรับอยู่ที่ริมห้วย (ทุกวันนี้ได้เรียกว่า "ห้วยบังคาง") ออกจากนั้นก็ยกไปใส่บึงอะ แวะไปเข้าตาลสมุจันลานตาลเปี้ยว ชาวบ้านพากันมาต้อนรับเป็นขบวนๆ และได้พักค้างคืนในที่นั้น 1 คืน ในวันรุ่งขึ้นก็เคลื่อนย้ายเข้าสู่บ้านคงเซ (ได้เรียกว่า "เมืองคงเซโดน" มาจนในปัจจุบัน) พอเพลแล้ว ก็ได้เคลื่อนขบวนเข้าสู่เมืองคำทองหลวง พญาเมืองคำทองหลวงได้จัดงานฉลองหนึ่งคืน พร้อมกับได้มีสารตราส่ง (พระแก้ว) ถวายแก่พระเจ้าจำปาศักดิ์ ทั้งยังได้เตรียมเสบียงให้แก่ขบวนแห่ เมื่อขบวนแห่ได้เคลื่อนไปสักพักใหญ่ จำนวนไพร่พลได้ไปแวะพักที่ห้วยเบ้า (เรียกว่า "ห้วยเซา" จนทุกวันนี้) หลังจากออกจากที่นั้นก็เคลื่อนลงไปยังคิลิคำหยาดฟังเสียงทาด ๆ น้ำตกเซละบ่า ได้พากันนอนพักอยู่ตีนภู ออกจากนั้นก็เคลื่อนเข้าสู่บ้านคำแปง แชนเข้าบ้านนางาม บ้านปากซอน อ่อนเปลี้ยแรงล้า ชุ่มคณาเชื้อพรานทิ้งพรานเทืองก็ใจออก ไกลลีสยอดทำข้ามก็พากันย้ายแแตกหนี⁶ (สถานที่นี้ถูกเรียกว่า "บ้านข้าพาย" แล้วเปลี่ยนมาเป็น "บ้านสะพาย"

⁶ ในการเล่าประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระแก้วของคนท้องถิ่น บางครั้งมีลักษณะ "คำขับ" คล้ายพญาหรือลากลอน เมื่อสอบถามคำขับดังกล่าวถูกใช้งานในงานบุญนมัสการพระแก้วผลิก ซึ่งจะมียานฉลองสมโภชในเดือน 3 ขึ้น 15 ค่ำ ในการนี้ หมอล่าจะเล่าเรื่องราวและประวัติพระแก้ว ซึ่งกลอนลำดังกล่าวจะปรากฏเป็นส่วนหนึ่งด้วย

มาจนทุกวันนี้) อำมาตย์เห็นสภาพเช่นนี้ก็เลยได้รักษาขบวนเอาไว้ จนมาถึงท่าข้าม จึงนำลงเรือ แล้วรีบพายให้ถึงฝั่ง แต่เมื่อใกล้จะถึงฝั่ง พระแก้วก็ได้จมน้ำ ได้พากันตัดตะขอกะหย่งสมอเรือ ให้คนลงมหา แต่ก็ไม่พบ แท้ที่จริงแล้ว เป็นเพราะลิมสิ่งที่มีมอหนได้ทำนายทายทักไว้ (คำทำนายข้อที่ 5-ผู้วิจัย) พรานจึงรีบแต่งขันธ 5 บูชาพญานาค แต่นั้นศรีมีพระแก้วได้พุ่งขึ้นจากน้ำ นายพรานจึงได้มุดลงไปนำพระแก้วยกใส่ห้วยขึ้นมาวางไว้ ขันสมอเรือจอดไว้ริมฝั่ง (ที่นี้จึงเรียกว่า “ดอนเคาะสมอเรียบ” มาจนทุกวันนี้) พร้อมกับได้จัดงานฉลองไชย 1 คีน เสร็จแล้ว ขบวนก็ได้แห่เคลื่อนย้ายไปหน้าบถอย ค่าไหนนอนนั้น ใช้เวลาประมาณ 3 คีน ขบวนมาถึงนครจำปาศักดิ์ ได้นำพระแก้วเข้าถวายพระเจ้าแผ่นดิน พระพุทธรูปแก้วผลึกหมอกก็ขึ้นประดิษฐานอยู่บัลลังก์ทอง แต่นั้นพระบาทเจ้ารับสั่งให้จัดการรับตัวน คือ ให้เสนาอำมาตย์ไพร่ฟ้าสร้างเรือนชานให้พรานทั้งพรานเทืองและญาติพี่น้องอยู่อาศัย ต่อมา พระองค์ได้แต่งตั้งบ้านสัมป่อย นายอนให้เป็นเมืองสะพาด ให้พญาศรีอิศรราช (นามเดิม “ซีวัน”) เป็นเจ้าเมือง พญาศรีอิศรราช ได้มาพร้อมกับญานาท่านธรรมจักร (ญานาท่านแก้ว) ซึ่งได้พาตั้งวัดวา เอาพุทธศาสนามาสอนให้คนได้บวชเรียนเขียนอ่าน จากนั้น ญานาท่านธรรมจักรในตั้งอาศรมศาลาวัดป่าอยู่ริมหนองไผ่ล้อมสองห้องป้องพระธรรม (หนองน้ำที่พรานพบนกเหลวและนำพระแก้วมาซ่อน-ผู้วิจัย) ต่อมาญานาท่านแก้วยังได้มาซึ่งหินสีลา (ศิวลิงค์) แต่เรียกว่าหินครกหินสาก ให้แทนความหมายถึงคุณพ่อแม่ นำมาประดิษฐานไว้เป็นมงคลอันล้ำค่า ต่อมา ชะตาอาณาจักรลาวขาดสูญเสียเอกราชเป็นหัวเมืองขึ้นแก่ไทย ไทยได้เอาพระแก้วผลึกหมอกไปจากนครจำปาศักดิ์⁷ พร้อมทั้งกวาดต้อนเอาญาติพี่น้องและครอบครัวเชื้อเผ่าพรานทั้งพรานเทืองไปสู่กรุงสยาม พร้อมทั้งต้องการกำจัดเชื้อเผ่าของพรานทั้งพรานเทืองที่ยังค้างคาให้หมดไม่ให้เหลือ ชาวบ้านสัมป่อยนายอนจึงพากันแตกบ้านหนีไปซ่อนกับญาติพี่น้องบ้าง ไปอยู่ตามป่าตามดงบ้าง⁸

เรื่องราวพระแก้วฉบับท้องถิ่นดังที่กล่าวมานี้ แม้จะมีโครงเรื่องคล้ายกับฉบับทางการ แต่ก็ได้สะท้อนให้เห็นการช่วงชิงพระแก้วผลึกหมอกระหว่างข้ากับผู้ปกครอง ข้าไม่ยอมมอบ

⁷ เกี่ยวกับการที่สยามนำเอาพระแก้วผลึกหมอกไปนั้น ข้าพระแก้วและคนลาวในท้องถิ่นรับรู้ในลักษณะที่ “สยามได้ชิงเอาไป” แม้รัฐบาลลาวเองได้บันทึกเรื่องราวพระแก้วไว้ในข้อมูลกลุ่มชาติพันธุ์ “กระตาง” (บรู) ว่า “...ตกมาในสมัยศักดินาสยามเข้ามารุกรานประเทศลาวเรา พวกเขาเจ้าได้เอาพระพุทธรูปองค์นั้นกลับเมืองสยาม ซึ่งได้แห่แต่เมืองเก่ากลับถึงประเทศของพวกเขา...” (ทวีฉวีวงศ์, 2008, น. 54)

⁸ มีกระแสรายละเอียดว่า กลุ่มที่ 1 ได้ไปทางตีนภูซ่อนตัวอยู่ตอนป่าขมั้น บ้านนาชาติ กลุ่มที่ 2 ได้ไปตั้งบ้านอยู่ที่ลู่คองและห้วยหอยเบ็น (บ้านหนองบัวหนองหาด บ้านนาดีนายอน บ้านกองลือน้อย บ้านนาพิมาน ในปัจจุบัน) กลุ่มที่ 3 ไปอยู่ภูตะลิงนาขามมา บ้านหมากวัง บ้านอลินแก้งลาฮี ดอนม่วงแก้วเบ็น (บ้านนาโพ) นาหมากนาหัวแรด บ้านสัมป่อยท่ง (“บ้านนาม่วง” ในปัจจุบัน) กลุ่มที่ 4 ขึ้นไปทางดงขี้หมูเครือเขาแมตร่วมกับพี่น้องภูม้งภูเวียงคำเชื้อเผ่า (บ้านแมต บ้านสัมป่อยดง ดงละอู) กลุ่มที่ 5 ขึ้นไปอยู่หัวภูสุดกุดหมากดุก (“บ้านตุ้มแสง” ขึ้นกับเมืองตุ้มลาน ในปัจจุบัน)

พระแก้วผลึกหมอก นำไปซ่อนไว้ เมื่อถูกบังคับด้วยอำนาจว่า จะใช้มาตรการเด็ดขาดใส่คือใส่คาลงโทษ จึงยอมพาไปเอาพระแก้วมาถวาย ขณะอัญเชิญ พระแก้วยังได้ร่วงจมน้ำ ช้ำมาลงงมหา จึงได้พบพระแก้ว และเมื่อประดิษฐานไว้ในวังแล้ว พระแก้วผลึกหมอกยังได้กลับคืนไปหาข้าขาได้นำพาจนไปพบในหนองน้ำเดิม จนมีการอัญเชิญมาอีกเป็นครั้งที่ 2 พร้อมกับเงื่อนไข 8 ข้อที่จะทำให้พระแก้วประดิษฐานอยู่กับผู้ปกครองเช่น ให้ตั้งบ้านสัปปายะอันเป็นเมืองสะอาดให้ข้ากลุ่มพรานทั้งพรานที่เฝ้าอยู่ประจำป่าศักดิ์ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดได้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระแก้วผลึกหมอกกับข้าอย่างมีนัยสำคัญ และแสดงความหมาย (sense) ในการช่วงชิงพระแก้วของพวกเขาถูกชิงเอาไป เรื่องเล่ายังมีรายละเอียดของสถานที่ต่าง ๆ เช่นชื่อบ้าน นามเมืองตลอดเส้นทางการอัญเชิญพระแก้ว เสมือนแสดงความสัมพันธ์กับพื้นที่ท้องถิ่นในการสถาปนาความจริงเกี่ยวกับเรื่องเล่าพระแก้วผลึกหมอก

เรื่องเล่าท้องถิ่นนี้ได้รับการสืบทอดกันมาแต่อดีต ผู้อาวุโสในชุมชนและพระภิกษุ ยืนยันว่า เป็นเรื่องราวที่มีมาแต่รุ่นปู่ตายาย บางคนยืนยันว่า บรรพบุรุษพวกเขาเป็นข้าพรานทั้งพรานที่เฝ้า เรื่องนี้ เดิม วิชาคย์พจนกิจ เมื่อเขียนประวัติอีสาน ได้มีโอกาสไปยังเมืองวาปีและเมืองสะอาด ได้พบเรื่องราวเกี่ยวกับข้าพระแก้วที่อยู่ในความทรงจำของคนแถบนั้นตลอดถึงสถานที่ต่าง ๆ อย่างสอดคล้องว่า “ผู้เขียนมีโอกาสไปอยู่เมืองวาปีบุพพูนธ์ และเมืองสะอาดเมื่อ พ.ศ. 2509 ได้มีโอกาสพบกับเจ้าเมืองวาปี และผู้เฒ่าผู้แก่บ้านสะอาดได้เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาขององค์พระแก้วขาวให้ฟังอย่างพิสดาร .... ความเชื่อถือตลอดความเลื่อมใสศรัทธาอันมีต่อองค์พระแก้วผลึกหมอกของประชาชนพลเมืองลาวแถบใกล้เคียงนี้ยังฝังแน่นอยู่ในความทรงจำ แม้องค์พระแก้วจะได้มาประดิษฐานอยู่ในเมืองไทยก็ดี ได้พากันไปทำบุญประกอบพิธีทางศาสนา มีการฉลองสมโภชมหรสพหอมแค้นหอมล้าเพื่อระลึกถึงพระบารมีอภิไศรยของพระองค์ท่านที่ภูเขาพระแก้ว อันเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วผลึกหมอกมาก่อนที่พรานทั้งพรานที่เฝ้าไปพบ ตรงเชิงเขาทางที่จะขึ้นไปยังถ้ำพระแก้วมีหนองน้ำอันกว้างใหญ่ และภาชนะหินโบราณต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องพระแก้วและพระพุทธรูปเก่า ๆ อยู่ในถ้ำเป็นอันมาก โดยถือเอาวันเพ็ญเดือน 3 ขึ้น 15 ค่ำเป็นวันประกอบพิธีสืบต่อมาจนทุกวันนี้” (เดิม วิชาคย์พจนกิจ, 2530, น. 47)

หมู่บ้านสะอาดหรือสะอาด และหนองสองห้อง เมื่อก่อนเคยอยู่ในการปกครองของประจำป่าศักดิ์ ปัจจุบันอยู่ในเขตเมืองวาปี แขวงสาละวัน ผู้อาวุโสและชาวบ้านในบ้านสะอาดเล่าว่า บ้านสะอาดนั้นเมื่อก่อนเคยชื่อ บ้านสัปปายะอัน ต่อมาถูกตั้งให้เป็นเมืองสะอาด ภายหลังยุบเมืองให้เหลือเพียงเมืองวาปี บ้านสะอาดจึงเป็นหมู่บ้านตั้งอยู่ในเขตเมืองวาปี บ้านสะอาด

ตั้งอยู่ริมถนนก่อนเข้าเมืองวาปีประมาณ 15 ก.ม. ห่างจากภูเขาพระแก้ว⁹ และหนองสองห้อง มาทางทิศใต้ประมาณ 25 ก.ม. ส่วนหนองสองห้องนั้นตั้งอยู่ใกล้ตีนภูเขานาดยาวซึ่งทอดตัว อยู่ด้านเหนือ ภายในหมู่บ้านมีวัดสำคัญถูกให้เป็นที่ประดิษฐานและประกอบพิธีบูชาพระแก้ว ผลึกหมอก ชื่อว่า วัดนาโพธิ์ (บางครั้งก็เรียกชื่อตามหมู่บ้านว่า วัดบ้านหนองสองห้อง) วัดนาโพธิ์ ได้ถูกสร้างขึ้นติดหนองน้ำสองแห่งที่เรียกว่า หนองสองห้อง ห่างจากตีนภูเขาประมาณ 4-5 กิโลเมตร บริเวณหนองน้ำนั้นมีกอไผ่รายล้อมอยู่รอบทั้งสองหนอง พื้นที่ได้ถูกปรับให้เป็นสวน มีศาลน้อยและรูปปั้นนายพรานทิ้งพรานเทืองยื่นถืออุปกรณ์ล่าสัตว์และกำลังยิงหน้าไม้ โดยหันหน้า ไปทางหนองน้ำ รูปปั้นดังกล่าวมีคนมาราบไหว้บูชาอยู่ประจำ นอกจากนี้ ยังมีรูปปั้นสัตว์ต่างๆ เช่น เสือ หมูป่า นก ตั้งอยู่รายล้อม เสมือนจำลองเรื่องราวเหตุการณ์ของพรานทิ้งพรานเทือง ช้อนทับลงบนพื้นที่จริง เป็นการผูกโยงกับเรื่องเล่าในตำนานพระแก้วผลึกหมอกที่นายพรานมา ล่าสัตว์ที่หนองน้ำนี้ ในวัดยังมี “หอพระแก้ว” ภายใน มีรูปปั้นองค์พระขนาดใหญ่ที่เชื่อว่าเป็น สัญลักษณ์แทนพระแก้วผลึกหมอก ด้านข้างองค์พระมี “รูปภาพพระแก้ว” ขนาดใหญ่วางไว้ให้ คนมาสักการบูชาและบะบนขอพร เจ้าอาวาสบอกว่า ภาพนี้คือภาพพระแก้วผลึกหมอกโดย อ้างว่ามีญาติโยมที่ศรัทธานำมาถวาย แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่านำภาพมาจากไหน (ผู้วิจัยตรวจสอบ ภาพดังกล่าวกับพระบุษยรัตน์ฯ ตามหนังสือและเว็บไซต์แล้วพบว่าคือภาพเดียวกัน)

ภาพที่ 3 รูปปั้นพรานทิ้งพรานเทืองริมหนองสองห้อง

⁹ ภูเขานี้เป็นภูหนึ่งใน “ภูเขานาดยาวที่ทอดตัวไปหลายกิโลเมตร” ในความยาวนั้นมีภูสูง/ต่ำ สลับกันไป ภูสูง ภูต่ำ ที่ติด ๆ กันไปนั้น แต่ละภู ชาวบ้านที่ทำมาหากินโดยพึ่งพาอาศัยป่าและภู จะเรียกด้วยชื่อต่างๆ เช่น ภูทุ่งขาม ภู ตากแดด ถ้ำพวงสีนวล

อย่างไรก็ดี ข้าพระแก้ว (บรู) ที่บ้านหนองสองห้องและบ้านสะพาดนั้นมีความเปลี่ยนแปลงทางชาติพันธุ์ไปเกือบหมด ที่บ้านหนองสองห้อง มีผู้ที่ยังพูดภาษาบรูเหลือเพียงไม่กี่คน ส่วนที่บ้านสะพาดนั้นไม่เหลือเลย ทั้งนี้โดยภูมิศาสตร์ บ้านหนองสองห้องอยู่ในป่าดงดิบเขา ส่วนบ้านสะพาดอยู่ติดถนนใหญ่ใกล้เมืองวาปี และยังอยู่ร่วมกับหมู่บ้านชาวลาวอีกหลายหมู่บ้าน ความแตกต่างดังกล่าวนี้มีนัยที่สำคัญที่ทำให้พวกเขาสูญเสียลักษณะทางชาติพันธุ์ทั้งภาษาและโครงสร้างวัฒนธรรมและสังคม เพราะการปฏิสัมพันธ์กับคนลาว และรับกับความเจริญต่าง ๆ ทำให้พวกเขาปรับตัวผสมผสานกับวัฒนธรรมลาว อีกทั้งรัฐลาวก็มีนโยบายการปฏิวัติวัฒนธรรมและหลอมรวมประชากรที่หลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ให้เป็นส่วนหนึ่งของพลเมืองลาว (Nguyen, 2007, p. 130) อันเป็นลักษณะของชาติ บางครั้งกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นประชากรส่วนน้อยยังถูกมองว่าเป็นปัญหาของการพัฒนา (ภูมิวิไล ศิริพลเดช, 2550) ดังจะเห็นได้จากเอกสารเผยแพร่ของกระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม ที่มุ่งให้ข้อมูลกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เกี่ยวกับแบบแผนการดำรงชีวิตตามจารีตประเพณีอันดีงามของชาติ เพื่อสนับสนุนนโยบายการพัฒนาชาตินิยมและสอดคล้องกับวัฒนธรรมที่ก้าวหน้าของมวลมนุษย (ธีรพันธ์ ล. ทองคำ, 2544, น. 78-81) พร้อมไปกลับความพยายามลดความลำหลังและวิถีชีวิตแบบเดิม (Baird and Bruce, 2008) งานวิจัยเกียรติศักดิ์ (2558) ศึกษาชาวยุโรปในฝั่งลาวก็พบว่า ชาวยุโรปได้กลายเป็นลาวอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะชาวยุโรปที่อยู่อาศัยในเขตชุมชนเมืองหรือกึ่งชนบทกึ่งเมือง พวกเขาปฏิสัมพันธ์กับนโยบายรัฐ วัฒนธรรมลาว (ทั้งกับคนลาวท้องถิ่นและรัฐ) และความเจริญต่าง ๆ ระบุบ้างหมู่บ้านเปลี่ยนไปเป็นลาวหมดแล้ว เช่น ชาวยุโรปบ้านคำหลวง เมืองชะนะสมบุรณ์ จำปาศักดิ์ ชาวยุโรปหรือข้าพระแก้วที่บ้านหนองสองห้องและบ้านสะพาดนี้ ก็คงไม่ต่างกัน ชาวบ้านสะพาดได้กลายเป็นลาว ไม่หลงเหลือภาษาบรูและระบบความเชื่อ รวมถึงการจัดระเบียบสังคมแบบเดิม พวกเขาใช้ชีวิตแบบคนลาว ปฏิบัติตามประเพณี 12 แบบลาว แต่เป็นที่สังเกตว่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระแก้วผลึกหมอกกลับได้รับการทรงจำและผลิตซ้ำ อาจกล่าวได้ว่า ภายใต้ความเปลี่ยนแปลง ชาวยุโรปได้กลืนกลายตนเองเป็นลาว พระแก้วผลึกหมอกก็ได้ถูกปรับให้กลายเป็น “วัฒนธรรมร่วม” (แม้จะโยงกลับไปหารากประวัติศาสตร์ของข้าผู้พบพระแก้ว แต่ก็เพื่อสร้างความสัมพันธ์และความสำคัญกับพื้นที่ท้องถิ่น มิได้นำมาใช้แสดงสำนึกชาติพันธุ์ของความเป็นข้าพระแก้ว) ปัจจุบัน นอกจากสองหมู่บ้านที่กล่าวมาแล้ว ยังมีชาวลาวในท้องถิ่นอีกหลายหมู่บ้านที่รับรู้และศรัทธาพระแก้วผลึกหมอก เข้ามากราบไหว้และบะบนขอพร¹⁰ ปรากฏการณ์ทำนองนี้ยังผนวกรวมคนเมือง เช่น เจ้าแก้วคนจีนหรือเวียดในเมืองปากเซ หรือเจ้าของธุรกิจหรือนายทุน

¹⁰ สิ่งที่ผู้ศรัทธาบะบนขอพร เช่น ขอลูก ขอให้ประสบความสำเร็จด้านต่าง ๆ เช่น หน้าที่การงาน การค้าขาย การเสี่ยงเป็นเจ้าหน้าที่รัฐทั้งทหารและตำรวจ รวมไปถึงการขอโชคกลาง

ในที่ต่าง ๆ ที่ได้ยินเรื่องราวและเกิดศรัทธาก็จะมาราบไหว้และขอพร พระแก้วผลึกหมอกจึงเป็นสัญลักษณ์/ศูนย์รวมศรัทธาของคนหลากหลายชาติพันธุ์

ความทรงจำและความศรัทธาที่มีต่อพระแก้วผลึกหมอกของชาวบ้านได้ทำให้เกิดพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เพื่อรำลึก บูชา และขอพรพระแก้วทั้งในวิถีชีวิตประจำวันและวันพิธีสำคัญที่จัดให้มีขึ้นประจำปี เช่น วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 3 ชาวบ้านใกล้เคียงแถบนี้โดยมีบ้านสะพาดและบ้านหนองสองห้องเป็นหลักจะร่วมกันทำ “พิธีไหว้พระแก้ว” ประจำปี (ทั้งยังมีเจ้าเมือง หรือเจ้าแขวงมาร่วมงานด้วย) มีมหรสพและหมอลำสมโภชฉลองตลอดงาน เจ้าอาวาสและชาวบ้านระบุว่า เป็นพิธีใหญ่ คนมาจากทั่วทุกแห่ง บางคนมาจากเวียงจันทน์ก็มี พิธีนี้ทำพร้อมกับบุญวัดพู (บุญประเพณีใหญ่ของชาวจำปาศักดิ์และลาวใต้) และบุญไหว้พระธาตุหลวง (บุญประเพณียิ่งใหญ่ของชาวลาวที่เมืองเวียงจันทน์) ซึ่งต่างก็จัดในเดือน 3 เพียงเช่นกัน โดยชาวบ้านกล่าวว่า “พิธีใหญ่เทียบได้กับบุญวัดพูและบุญไหว้พระธาตุหลวง”

รายละเอียด “บุญไหว้พระแก้ว” โดยสังเขปเจ้าอาวาสและชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า ชาวบ้านผู้ร่วมพิธีจะมาพร้อมกันที่วัดหนองสองห้อง ร่วมกันทำพิธีทางพุทธศาสนา กราบไหว้พระในหอพระแก้ว แล้วแห่ “รูปภาพพระแก้ว” ไปยังเชิงเขาพระแก้ว (ไม่สามารถขึ้นไปถ้าบทยอดภูเขาได้ เพราะมีลักษณะลาดชัน และเป็นหน้าผา) พระสงฆ์สวดเจริญพระพุทธมนต์แล้วทำพิธีอัญเชิญคุณพระแก้วเสด็จลงมา ชาวบ้านสักการะด้วยดอกไม้ รูปเทียน แล้วอัญเชิญแห่กลับมายังวัดหนองสองห้อง/วัดนาโพธิ์ ประดิษฐานไว้ในหอพระแก้วเพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวศรัทธา สักการะและบะบนขอพรของชาวบ้านต่อไป ตลอดงานจะมีงานมหรสพเพื่อเฉลิมฉลอง

ภาพที่ 4 พระพุทธรูปและรูปภาพพระแก้วผลึกหมอก ในวัดหนองสองห้อง

ภาพที่ 5 หอพระแก้ว ในวัดหนองสองห้อง

กล่าวเฉพาะบ้านสะพาด นอกจากพิธีกรรมในเดือน 3 แล้ว ในเดือน 6 ทุกปี เมื่อประกอบพิธีบุญบังไฟ ชาวบ้านจะต้องไปเชิญองค์พระแก้วผลึกหมอกมาจากวัดหนองสองห้องโดยจะแต่งตะกร้าซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ขันกระหย่อง” พร้อมใส่ขันห้า ดอกไม้ รูปเทียน เพื่อให้วิญญาณพระแก้วประทับแล้วอัญเชิญมา ชาวบ้านสะพาดโดยผู้นำพิธี (ส่วนมากเป็นผู้ชาย โดยมีพ่อเฒ่าจันทกาล สุวรรณสาร อายุ 74 ปี เป็นหัวหน้าพิธี) จะตั้งขบวนผู้ที่จะไปเชิญพระแก้วที่บ้านสะพาดแล้วเดินเท้าลัดเลาะผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ (ประมาณ 4-5 หมู่บ้าน หมู่บ้านเหล่านี้ล้วนขยับขยายออกมาจากบ้านสะพาด) ไปยังวัดหนองสองห้องแล้วทำพิธีเชิญวิญญาณพระแก้วประทับบนกระหย่อง แล้วแห่กลับมตามเส้นทางเดิม เมื่อผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ ชาวบ้านตามรายทางก็จะร่วมทำพิธีบูชารับเอาวิญญาณพระแก้ว (โดยนำเอากระติบข้าวมารองรับ) ไปกราบไหว้บูชาเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของการทำนาและโชคลาภ ซึ่งจะมีการประพรมน้ำหอมทำพิธีสักการบูชา รวมถึงมีการเฉลิมฉลองเล็กน้อย เป็นเหตุให้ ขบวนอัญเชิญพระแก้วอาจได้พักแรมค้างคืนตามหมู่บ้านนั้นเป็นเวลาหลายคืนจนกว่าจะถึงบ้านสะพาด ชาวบ้านถือว่า พิธีนี้สำคัญและศักดิ์สิทธิ์ ถ้าไม่ทำ อาจมีผลให้เกิดเหตุร้ายในหมู่บ้าน และขาดความอุดมสมบูรณ์ในการทำนาหรือการทำมาหากิน ทั้งนี้ ภายในวัดบ้านสะพาดยังมีสิม (อุโบสถ) อายุเก่าแก่ เป็นที่ประดิษฐานของพระแก้ว โดยเชื่อว่า วิญญาณพระแก้วเสด็จไป-มาประทับที่สิมดังกล่าวนี้เป็นระยะ ผู้ศรัทธาหากไม่อยากเดินทางไปยังวัดหนองสองห้อง ก็จะมาประกอบพิธีบนขอพรท่านที่นี่ ขณะที่วัดหนองสองห้องในเดือน 6 ยังจัดให้มีพิธีกรรมสงฆ์พระแก้วที่ภูพระแก้วพร้อมกับประเพณีตบพระทวย¹¹ พร้อมเชิญชวนให้พุทธศาสนิกชนจากที่ต่าง ๆ มาร่วมงาน ถือเป็นประเพณีท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับพระแก้วผลึกหมอกที่พวกเขาศรัทธา เจ้าอาวาสยังบอกกับผู้วิจัยว่า ด้วยความศรัทธาและบารมีของพระแก้วทำให้มีพุทธศาสนิกชนมาทำบุญจนสามารถสร้างและพัฒนาวัดให้เจริญมีอุโบสถ หอพระ และศาลาในปัจจุบัน

¹¹ ประเพณีตบพระทวยเป็นประเพณีทั่วไปของคนลาวที่ถูกจัดขึ้นประมาณเดือน 5-6 ของทุกปี

ภาพที่ 6 พ่อเฒ่าจันททาส อายุ 74 ปี แสดงกระหอยงที่นำไปอัญเชิญพระแก้ว

5. บทสรุป

สยามใช้ความเป็นประเทศราชของจำปาศักดิ์ที่อยู่ปลายพระราชอาณาเขต/ไม่ปลอดภัย อัญเชิญพระแก้วผลึกหมอกมาประดิษฐานในไทย พร้อมกันนั้นก็พยายามสร้างความเป็นมาใหม่ โดยเชื่อมโยงกับพระแก้วขาว เสมือนจะแสดงว่า พระแก้วผลึกหมอกเคยอยู่ในไทยมาก่อน จึงมีความชอบธรรมที่จะนำกลับมาครอบครอง แต่การนิยามดังกล่าวนั้นก็เพียงข้อสันนิษฐานถึงกระนั้น ชนชั้นนำสยามก็ถือว่า พระแก้วผลึกหมอกเป็นสิ่งที่คู่บุญบารมีของผู้ปกครอง เพราะแม้จะตกอยู่ในดินแดนใดย่อมจะต้องมีพบเห็นแล้วนำมามอบให้กับผู้ปกครองที่มีบารมี ด้วยเหตุนี้เมื่อนำพระแก้วผลึกหมอกมาแล้ว ชนชั้นนำจึงอธิบาย “การที่ได้พระแก้วผลึกหมอกมา” เชื่อมโยงกับความอยู่ดีมีสุข อุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง ข้าศึกที่คิดจะทำผิดก็ต้องประสบอันตรายไปพร้อมทั้งสามารถเกลี้ยกล่อมพม่ารามัญให้พร้อมใจสวามิภักดิ์ได้จำนวนมาก ทั้งหมดนี้แสดงการสร้างความหมายต่อพระแก้วผลึกหมอกของชนชั้นนำสยาม

ผู้วิจัยอยากตั้งข้อสังเกตว่า ช่วงระยะเวลาที่ชนชั้นนำสยามสร้างคำอธิบายและความ เป็นมาของพระแก้วผลึกหมอกนั้น (รัชกาลที่ 4-5) สัมพันธ์กับการล่าอาณานิคมของฝรั่งเศสใน ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง อาณาจักรลาวซึ่งรวมเมืองจำปาศักดิ์ด้วยได้ตกอยู่ภายใต้อาณานิคม ฝรั่งเศส ในเงื่อนไขของอาณานิคมนี้ ดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงซึ่งเป็นอีสานในปัจจุบัน จึงเริ่มมี การปฏิรูปการปกครองพื้นที่และผู้คนเพื่อสร้างความเป็นไทยแยกความเป็นลาว การสร้างคำ อธิบายพระแก้วผลึกหมอกเพื่อเชื่อมโยงกับการครอบครองของไทยตามที่กล่าวมา จึงอาจมี นัยสัมพันธ์กับความพยายามลบเลือนความเป็นลาวและสร้างความเป็นไทยที่ชนชั้นนำสยาม พยายามทำอยู่ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

ย้อนกลับไปเมืองจำปาศักดิ์ ข้าที่พบพระแก้วผลึกหมอก เป็นกลุ่มที่พัฒนามาจากกลุ่มชาติพันธุ์บรู ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองอาศัยอยู่ในจำปาศักดิ์มาช้านาน พระแก้วผลึกหมอกนั้นมีความหมายต่อพวกเขาอย่างมีนัยสำคัญ ทำให้พวกเขาผูกติดกับชื่อเรียกชาติพันธุ์ว่า “ข้าพระแก้ว” มีสถานะทางสังคมที่พิเศษกว่าข้าโดยทั่วไปที่ถูกปกครอง พวกเขาคอยทำหน้าที่ดูแลพระแก้วส่งส่วยขี้ผึ้งผ้าขาวถวายพระแก้วผลึกหมอก ชื่อเรียกชาติพันธุ์ “ข้าพระแก้วนั้น” ยังได้ก่อสร้างเกียรติของ “ความเป็นข้าพระแก้ว” อย่างเฉพาะจนแยกออกจาก “ความเป็นบรู” (ในความทรงจำ พวกเขาบอกเล่าประวัติถึงความเป็นข้าพระแก้ว มากกว่าความเป็น “บรู”) เมื่อพระแก้วผลึกหมอกถูกชิงเอาไปแล้ว ความเป็นข้าพระแก้วของพวกเขาค่อย ๆ เจือจางลง พร้อม ๆ กับการถูกล้อมไปสู่ความเป็นลาวในฐานะพลเมืองมากขึ้น จนปัจจุบัน พวกเขาได้กลายเป็นลาวแทบทั้งหมดแล้ว ถึงกระนั้น พวกเขาก็ยังทรงจำและผลิตซ้ำเรื่องราวเกี่ยวกับพระแก้วผลึกหมอกในฐานะประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นวัฒนธรรมร่วมกับคนลาว และมีแนวโน้มจะดึงเอาพลังศรัทธาจากคนหลากหลายกลุ่ม

ภายใต้การเปลี่ยนผ่าน แม้พระแก้วองค์จริงจะถูกช่วงชิงไปด้วยนัยทางอำนาจและการเมือง แต่กระนั้นคนในท้องถิ่นก็ยังรักษาจิตวิญญาณของพระแก้วในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซ่อนทับลงบนพื้นที่และวิถีชีวิตเพื่อเชื่อมโยงกับพระแก้วผลึกหมอก (องค์จริง) ผ่านความเชื่อและพิธีกรรมในท้องถิ่น

พลังของพระแก้วผลึกหมอกอันศักดิ์สิทธิ์ยังปฏิบัติการผ่านพิธีกรรม ชาวบ้านสามารถกราบไหว้ บะบน หรือขอพรต่อองค์พระแก้วได้ที่วัดหนองสองห้องหรือวัดบ้านสะพาด และเมื่อถึงวันเพ็ญขึ้น 15 เดือน 3 และเดือน 6 ของทุกปี ชาวบ้านจะทำบุญพิธีประจำปีกราบไหว้พระแก้วผลึกหมอก จนกลายเป็นประเพณีที่สืบมาจนถึงทุกวันนี้ อันแสดงว่า แม้พระแก้วผลึกหมอกจะถูกไทยชิงเอาไปแล้ว แต่คนท้องถิ่นได้ต่อรองและสร้างความหมายให้พระแก้วผลึกหมอกเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์เสด็จกลับมาอยู่กับพวกเขา ทำให้พวกเขาได้กราบไหว้ขอพรและขอให้ปกป้องคุ้มครอง พระแก้วผลึกหมอกจึงมีความสัมพันธ์กับจิตวิญญาณของผู้คนในชีวิตประจำวันอย่างแนบชิด

นอกจากนี้ พระแก้วผลึกหมอกในท้องถิ่นมีนัยสำคัญไม่เฉพาะการมีความหมายหรือเป็นที่มาของความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่น หากแต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ทำทลายประวัติศาสตร์ทางการหรือรัฐ/ผู้ปกครอง เพื่อต่อรองในการสถาปนาความจริง เป็นกลยุทธ์การต่อรองสร้างความหมายต่อสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่พวกเขาศรัทธา ขณะที่พระแก้วผลึกหมอกในบริบทของไทยเป็นเพียงสมบัติ/ของคู่บารมีคนชั้นนำ ห่างไกลจากความหมายและความศรัทธาในวิถีชีวิตธรรมดาของผู้คน แม้แต่เพียงการเข้ากราบไหว้ตามปกติ ตำนาน “พระแก้วผลึกหมอก” จึงมีความหมายพลวัติตามบริบทวัฒนธรรม

เอกสารอ้างอิง/References

- กรมศิลปากร. (2484). *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70 เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์*. กรุงเทพฯ: ศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2545). *พระพุทธรูปสำคัญ*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- เกียรติศักดิ์ บังเพลิง. (2558). *ชุมชนชาติพันธุ์ "บรู" ร่วมสมัยบนพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว: วิถีชีวิตและการปรับตัวทางวัฒนธรรม*. (วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- _____. (2558). *พระครูโพนสะเม็ก: ตั้วตนทางประวัติศาสตร์และบทบาททางพุทธศาสนา กับ สังคมการเมือง* (รายงานวิจัย). มหาสารคาม: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ดำรงราชานุภาพ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2511). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2556). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- เต็ม วิชาคย์พจนกิจ. (2530). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ทิพากรวงศ์. เจ้าพระยา. (2553). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) จากต้นฉบับตัวเขียนของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พร้อมคำอธิบายเพิ่มเติม*. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.
- _____. (2555). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค)*. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- ธีระพันธ์ ล. ทองคำ. (2544). *ภาษาของนานาชนเผ่าในแขวงเซกองลาวใต้*. กรุงเทพฯ: สำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2503). *ราชอาณาจักรลาว*. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2475). *ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 4 หมวดโบราณสถานและโบราณวัตถุ*. กรุงเทพฯ: โสภณพิพิธวรรณการ.

พระพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์. (2484). พงศาวดารนครจำปาศักดิ์ ฉบับพระพรหมเทวานุเคราะห์และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์, ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70 เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์*. กรุงเทพฯ: ศิลปากร.

พระยามหาอำมาตยาธิบดี. (2484). พงศาวดารนครจำปาศักดิ์ฉบับพระยามหาอำมาตยาธิบดี, ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70 เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์*. กรุงเทพฯ: ศิลปากร.

ภูมิวิไล ศิริพลเดช. (2550). *เพศภาวะและการพัฒนาในสังคมชนบทลาว* (วิระดา สมสวัสดิ์ บรรณาธิการ). เชียงใหม่: วนิตาเพลส.

วิราวรรณ นฤปิติ. (2560). *การเมืองเรื่องพุทธรูป*. กรุงเทพฯ: มติชน.

หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว.ปฐม คเนจร). (2484). พงศาวดารนครจำปาศักดิ์ฉบับหม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว.ปฐม คเนจร), ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70 เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์*. กรุงเทพฯ: ศิลปากร.

Baird, I. G., & Bruce, Shoemaker. (2008). *People, Livelihoods, and Development in the Xekong River Basin, Laos*. Bangkok: White Lotus Press.

Nguyen, V. T. (2007). *Ambiguity of Identity: The Mieu in North Vietnam*. Bangkok: O.S. Printing House.

ภาษาลาว

ภิมฉินเฝ้า. (2008). *บันดาฉินเฝ้าใน สปป.ลาว*. อวງจัน : ภิมฉินเฝ้า.